

STAROZÁKONNÍ BIBLISTIKA V POSLEDNÍ DEKÁDĚ 20. STOLETÍ A NA CESTĚ DNEŠKEM

Martin Prudký

OLD TESTAMENT STUDIES IN THE LAST DECADE OF THE 20TH CENTURY (AND BEYOND) This is the first of a series of articles in which the editors of *Teologické reflexe* want to present an appraisal of developments in the field of theology during the last ten or twenty years and current trends in the individual theological disciplines. The domain of Old Testament Studies is presented in three sections—the field of historiography and archaeology (issues relating to the history of ancient Israel, historiographical methodology, and the criteria for constructing a picture of the past); the field of literary research (the question of the origin of the Old Testament texts; issues relating to their literary originality; and the dispute over the method of interpretation that should take seriously both the given features of the text and the active role of the reader in creating the meaning of the communication); and the field of biblical theology (in particular the discussion over the role of the canon and canonicity in the interpretation of the Bible; issues relating to post-modernist epistemology and the challenge of pluralist contexts for interpretation). The author of the article attempts to briefly present the most important initiatives to have made an impression in the individual areas of study during the 1990s, set them in their place in the context of the relevant discourse, and thus to provide the reader with some orientation in an otherwise rather unclear course of events. He characterises the current situation as a state in which restructuralisation is taking place. On the one hand, there is a radical calling into question of not only a series of basic elements in hypotheses that have been accepted up till now, but also of overall perspectives and approaches that were defining ones for previous research (such as the historical-critical methodology and the „working consensus“ based on it). On the other hand, however, the current scene also has exceptionally inspiring ideas and new perspectives to offer, that are in harmony with developments in the broader context of the humanities.

ÚVOD

Zadáním tohoto článku je představit dění ve starozákonním bádání za posledních deset či patnáct let. Na vymezené ploše přehledového článku samozřejmě nelze nabídnout úplný a vyvážený obraz veškerého bádání v oblasti starozákonních studií za uvedené období – takovému úkolu může dostat snad pouze formát rozsáhlého encyklopedického kompendia.¹ Úkol následujících odstavců je skromnější – referovat o nejdůležitějších tématech, podnětech či příspěvcích, jež se v poslední dekádě 20. století v oblasti starozákonní biblistiky výrazným způsobem uplatnily nebo podstatněji přispěly

k současnému bádání, zařadit je do kontextu rozpravy a poskytnout tak alespoň základní orientaci v poněkud nepřehledném, pluralitním a kontroverzním dění v současné starozákonní biblistice. Z logiky věci tedy vyplývá, že spíše než vyvážený a „stabilizovaný“ celkový obraz lze čekat představení nových podnětů, jež požadují korektury či zásadnější úpravy dosavadního obrazu. Nové dění je přitom nejlépe vidět na hlasech radikálních a provokativních, jež víří diskusi a nově otevírají staré otázky. Pokud tedy čtenář očekává, že mu následující odstavce nabídnou celistvý a koherentní obraz, stručnou a přehlednou syntézu starozákonního bádání, je třeba jej hned úvodem varovat. Takový obraz tento článek nenabízí – už proto, že současný stav biblistiky je v řadě podstatných otázek otevřený, v pohybu, v procesu redefinování. Relativní konsensus a celková ucelenost představ o dějinách starověkého Izraele, o vzniku a utváření biblických tradic a o metodách výkladu a interpretace Písma, jak s ním biblisté mohli pracovat zhruba do konce šedesátých let 20. století, není v současné starozákonní biblistice přítomen.²

Pro přehlednost člením látku podle tradičního dělení biblistiky na oblast historiografie, oblast literárních studií a oblast „biblické teologie“.

OBLAST HISTORIOGRAFIE

Starý zákon byl v oblasti moderních věd tradičně zkoumán především jako veličina *historická*. Tento přístup byl biblistice téměř „osudově“ vložen do kolébky na samém počátku jejího moderního rozvoje kmotrami osvícen-

¹ Patří k dobrým tradicím anglosaské biblistiky, že se v každé generaci pokouší o publikace, jež si kladou za cíl zachytit současný stav bádání a jeho trendy. Zatím posledním titulem tohoto typu na poli starozákonní biblistiky je A. D. H. Mayes (ed.), *Text in Context: Essays by Members of the Society for Old Testament Study*, Oxford 2000 (477 str.). Předchozí etapy zpracovávají a možnost vyhodnotit trendy v jednotlivých etapách 20. století tak poskytují tituly A. S. Peake (ed.), *The People and the Book: Essays on the Old Testament*, Oxford 1925; H. W. Robinson (ed.), *Record and Revelation*, Oxford 1938; H. H. Rowley (ed.), *The Old Testament and Modern Study: A Generation of Discovery and Research*, Oxford 1951; G. W. Anderson (ed.), *Tradition and Interpretation: Essays by Members of the Society for Old Testament Study*, Oxford 1979 a R. E. Clements (ed.), *The World of Ancient Israel: Sociological, Anthropological and Political Perspectives*, Cambridge 1989. Zejména srovnání posledních dvou sborníků, jež byly vydány autoritou téže instituce právě v letech 1989 a 2000, nabízí vzhled do posunů a proměn devadesátých let. Z dalších publikací srv. též D. W. Baker a B. T. Arnold, *The Face of Old Testament Studies: A Survey of Contemporary Approaches*, Grand Rapids, Mich 1999; pro oblast kontinentální Evropy, zejména pak německou jazykovou oblast viz H. G. Reventlow, „Theologie und Hermeneutik des Alten Testaments“, in: *Theologische Rundschau* 61 (1996), 48–102; 123–176.

² Srv. M. Prudký, „Starozákonní teologie v éře moderny. Retrospektiva při 100. výročí narození G. von Rada“, in: *Teologická reflexe VII/2* (2001), 101–124, zvl. 119nn.

ského racionalismu a historismu.³ Od konce 18. století se tak starozákonní vědní disciplíny v soustavě teologických oborů profilovaly jako v zásadě *historiograficky* pojaté bádání o „*dějinném* pozadí“ biblických textů, o „*dějinných* Izraele“ v kontextu starověkého Orientu či o *dějinném* vývoji náboženských tradic starověkého Izraele (tj. o *dějinných* starozákonní literatury). Toto historické zkoumání ovšem nikdy nebylo a ani nemohlo být neutrální vůči ostatním disciplínám teologie. Vzhledem k tomu, že předmětem bádání je Písmo, tedy literární soubor, jenž má kromě svých *dějinných* aspektů a historických souvislostí také povahu autoritativního svědectví a funkci *teologické normy*, bylo historické zkoumání Bible od počátku provázeno kontroverzemi, v nichž se střetávaly a často až ke konfuznosti mísily historiografické zřetele s aspekty teologicko-apologetickými; v těchto sporech mimo jiné běží o kritéria vyhodnocování analyzovaného materiálu, o pravidla tvorby „celkového obrazu“, často však i o oprávněnost historicko-kritického přístupu vůbec.⁴

Po řadě poměrně poklidných desetiletí v druhé polovině 20. století došlo během devadesátých let na poli historiografického bádání o starověkém Izraeli a *dějinných* biblické literatury k podstatným posunům a *celkové proměně scény*. Chceme-li tyto posuny stručně charakterizovat, je třeba nejprve nastínit stav oboru v předchozí etapě, vůči níž se pozice současníků kriticky vymezují.

³ Na počátku moderní éry biblistiky se za „programové vyhlášení“ tohoto přístupu považuje inaugurační přednáška Johanna Philippa Gablera na univerzitě v Altdorfu (Bavorsko) z roku 1787, v níž nastupující osvícensky racionalistický biblista požadoval oddělení biblického bádání od domény křesťanské nauky, tj. od dogmatiky. Biblistika v jeho pojetí nemůže mít za úkol jen dodávat vhodné citáty Písma jako argumenty věroučného výkladu (*dicta probantia*), nýbrž má samostatně podat obraz „biblických idejí“. „Čistou biblickou teologií“ je možné popsat nástroji historické deskriptivní analýzy; z toho plyne, že biblická teologie je „rodu historického“ (*est vero theologia [biblica] e genere historico, tradens, quid scriptores sacri de rebus divinis senserint*); viz J. P. Gabler, „De iusto discrimine theologiae biblicae et dogmaticae regundisque recte utriusque finibus“, in: T. A. Gabler a J. G. Gabler, *Kleinere Theologische Schriften II, Opuscula Academica*, Ulm 1831, 179–198. O Gableorvi a jeho významu pro biblistiku viz R. Smend, „Johann Philipp Gablers Begründung der biblischen Theologie“, in: *Evangelische Theologie* 22 (1962), 345–357; M. Saebø, „Johann Philipp Gablers Bedeutung für die biblische Theologie“, in: *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* 99 (1987), 1–16; J. Sandys-Wunch a L. Eldredge, „J. P. Gabler and the Distinction between Biblical and Dogmatic Theology“, in: *Scottish Journal of Theology* 33 (1980), 133–158; H. Boers, „Gabler, Johann Philipp (1753–1826)“, in: J. H. Hayes (General Editor), *Dictionary of Biblical Interpretation* 1, Nashville 1999, 425–426.

⁴ Srv. např. oblast římsko-katolické biblistiky před rokem 1943 a význam encykliky *Divino afflante Spiritu*, resp. situaci před II. Vatikánským koncilem a význam věroučné konstituce *Dei Verbum*. Viz *Výklad Bible v církvi: Dokument Papežské biblické komise z 15. dubna 1993*, Praha 1996, zvl. 11nn a 31nn.

Ve vší stručnosti lze říci, že v evropské starozákonní biblistice v průběhu druhé poloviny 20. století dominoval přístup, který prosadili a monumentálním způsobem rozpracovali Albrecht Alt,⁵ Martin Noth,⁶ Gerhard von Rad⁷ a jejich žáci;⁸ v anglosaském prostředí (zvl. ve Spojených státech a Izraeli) se do širokého konsensu prosadila zejména tzv. Albrightova škola – William F. Albright,⁹ George Ernest Wright,¹⁰ John Bright,¹¹ ze současných autorů zejména William Dever¹²; v Izraeli s poněkud modifikovaným přístupem zejména Yigael Yadin, Ephraim Stern, Yohanan Aharoni.¹³ Celkový obraz, s nímž tyto „školy“ pracovaly, stál na velmi optimistickém hodnocení historiografické spolehlivosti biblických tradic. Z nich byl totiž vyvozen základní rámec představ o „dějinách“ starověkého Izraele, do něhož se pak zakreslovala a v němž se také vyhodnocovala a interpretovala historická data (např. informace z archeologie, epigrafiky, historiografie okol-

⁵ A. Alt, *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, Berlin 1962; angl. *Essays on Old Testament History and Religion* (The Biblical Seminar), Sheffield 1989.

⁶ M. Noth, *Geschichte Israels*, Göttingen 1950 (1986¹⁰); týž, *Die Welt des Alten Testaments. Einführung in die Grenzgebiete der alttestamentlichen Wissenschaft*, Berlin 1940 (1974⁴).

⁷ Zejména G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments. Band 1: Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels*, München 1957 (1987⁹) a týž, *Theologie des Alten Testaments. Band 2: Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, München 1960 (1987⁹); o autorovi podrobněji viz M. Prudký, „Starozákonní teologie v éře moderny“ (viz pozn. 2).

⁸ Např. S. Herrmann, *Geschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*, München 1973; W. H. Schmidt, *Alttestamentlicher Glaube in seiner Umwelt. Zur Geschichte des alttestamentlichen Gottesverständnisses* (Neukirchener Studienbücher 6), Neukirchen 1968 (1996⁸); W. Thiel, *Die soziale Entwicklung Israels in vorstaatlicher Zeit*, Neukirchen 1985²; G. Fohrer, *Geschichte der israelitischen Religion*, Berlin 1968; týž, *Geschichte Israels: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Heidelberg 1979; H. W. Wolff, *Gesammelte Studien zum Alten Testament* (Theologische Bücherei 22), München 1964²; W. Zimmerli, *Studien zur alttestamentlichen Theologie und Prophetie: Gesammelte Aufsätze II.*, München 1974 a další.

⁹ W. F. Albright, *From the Stone Age to Christianity: Monotheism and the Historical Process*, Baltimore 1940; týž, *The Archaeology of Palestine and The Bible* 1974; česky vyšlo týž, „Poznatky staroorientální archeologie“, in: *Cesty k Pramenům*, Praha 1971, 15–119.

¹⁰ G. E. Wright, *The Old Testament Against Its Environment* (Studies in Biblical Theology 1/2), London/Chicago 1950; G. E. Wright, *Biblical Archaeology*, Philadelphia 1957.

¹¹ J. Bright, *A History of Israel*, London 1960.

¹² W. G. Dever, *Recent Archaeological Discoveries and Biblical Research*, Seattle 1990; týž, „Syro-Palestinian and Biblical Archaeology“, in: D. A. Knight a G. M. Tucker (ed.), *The Hebrew Bible and Its Modern Interpreters*, Chico 1985, 31–74; týž, „The Contribution of Archeology to the Study of Canaanite and Early Israelite Religion“, in: P. D. Miller, P. D. Hanson a S. D. McBride (eds.), *Ancient Israelite Religion*, Philadelphia 1987, 209–247; týž, *What did the biblical writers know and when did they know it? What archaeology can tell us about the reality of Ancient Israel*, Grand Rapids 2001. Jakkoli P. Sláma ve své recenzi („Všední den ve Svaté zemi v poklusu miléníí“, in: *Teologická reflexe* VI[2000], 82) řadí W. G. Dewera k „nové archeologii“, mám za to, že v současné polarizaci scény reprezentuje spíše konzervativní křídlo a vědomého dědice W. F. Albrighta.

ních národů a kultur apod.). Relativní rozdíl mezi Albrightovou a Altovou školou pak spočíval v tom, že zatímco Altovci kladli počátek historicky sledovatelné linie „dějin Izraele“ na přelom doby bronzové a železné, tj. do doby, kdy považovali za možné popsat proces usazování izraelských kmenů v zemi Kenaán (14. až 13. stol. ante; tzv. „doba soudců“, resp. doba *premonarchická*) a biblické látky týkající se doby dřívější proto pojednávali jako tradice legendární, Albrightovci byli ochotni počítat s historickou věrohodností biblického podání hluboko do doby před usazením v zemi, v určitých aspektech dokonce i pro „doby praotců“ (příběhy Tóry jim zrcadlí historické reality z druhého tisíciletí ante). V hodnocení dějin Izraele po usazení v zemi (doby železné, resp. tzv. „doby královské“) se ovšem obě školy do značné míry shodovaly a spoluvytvářely tak poměrně pevný obraz konsensu (tzv. zajištěné výsledky bádání). Stabilita tohoto obrazu však byla v poslední čtvrtině 20. stol. vystavena sílícímu, postupně stále systematictějšímu a zevrubnějšímu náporu kritiky, jenž přicházel jak „zevnitř“ oboru, tak z širšího kontextu humanitních věd a z interdisciplinárního rozhovoru, v němž se celkový obraz starověkých „dějin Izraele“ utváří. Ve vší stručnosti se pokusím obě perspektivy představit a naznačit, k jaké proměně celkového obrazu dějin starověkého Izraele vedou.

Biblická archeologie

Biblická archeologie byla od počátku své existence zatížena předpokladem, že jejím posláním je dokládat, ano až do jednotlivostí dokumentovat (případně opravit či vyvrátit) historickou tvář biblického podání („jak to reálně bylo“). U řady autorů byla s takto chápaným zadáním úzce spojována i otázka věrohodnosti Bible vůbec, tedy otázka autority kanonického svědectví Písma (jak na straně obránců tak i popěračů). Již zmíněná Albrightova škola měla velmi blízko k takto pojaté apologetické pozici. Například jeden z jejích předních představitelů, George Ernest Wright, jeden z nejvýznamnějších archeologů a současně nejvlivnějších biblických teologů své doby, byl ke svému celoživotnímu dílu zřetelně motivován snahou podložit biblickou zvěst o „mocných skutcích Hospodinových“ solidním podkladem objektivní

¹³ Zejména monumentální encyklopedie E. Stern, A. Lewinson-Gilboa a J. Aviram (eds.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Jerusalem 1993; dále jednotlivě Y. Yadin, *Military and archaeological aspects of the conquest of Canaan in the Book of Joshua*, Jerusalem 1965³; týž, *Jerusalem Revealed: Archaeology in the Holy City, 1968-1974*, Jerusalem 1975; týž, *Ha-zor, the Rediscovery of a Great Citadel of the Bible*, London 1975; E. Stern a A. Mazar, *Archaeology of the land of the Bible* (The Anchor Bible reference library), New York 1990-2001; Y. Aharoni, *The Land of the Bible: A Historical Geography*, Philadelphia 1976.

historiografické evidence a posloužit tak křesťanské víře, jež je v prostředí utvářeném pozitivistickým historismem otřásána pochybnostmi.¹⁴

Na poli biblické teologie vyslovil nad tímto přístupem, jenž si v poválečném období získal zejména v severoamerickém prostředí široký ohlas a vytvořil „hnutí biblické teologie“ (*Biblical Theology Movement*), zdrcující kritiku Brevard S. Childs.¹⁵ Na poli historiografie a archeologie byl tento přístup vystaven programové kritice badatelů, kteří vystoupili s požadavkem, aby pro vyhodnocení zkoumaného materiálu a pro konstrukci celkového obrazu dějin Izraele nebyl za základ, resp. za referenční rámec brán dějpravý příběh Izraele vyčtený z biblických látek, nýbrž svébytná tvář dějinné reality, jež vyvstává z historicky zpracovaných dat. Vazbu na biblické látky je samozřejmě nutné zkoumat, nicméně základní danosti obrazu „dějin Izraele“ nemohou být bez dalšího přebírány z biblické dějepřavy s tím, že úkolem historiků či archeologů je pouze doplnit mezery či opravit dílčí nepřesnosti. Vcelku právem poukazují tito kritikové na skutečnost, že běžné příručky k „dějinám“ starověkého Izraele svým pojetím i užívanou terminologií připomínají jen dějepisně pojatý komentář k biblickému textu. K jak hlubokým rozporům s archeologickou evidencí takový přístup může vést, ukázal Israel Finkelstein na problematice datování pelištejských sídlišť;¹⁶ obraz, který předkládá dosavadní biblická archeologie, je pro něj čítankovým příkladem „*tyranie historického paradigmatu nad archeologickou evidencí*“.¹⁷

Jestliže podobně kritické hlasy jednotlivě zaznívaly již během sedmdesátých let,¹⁸ ale hlavní proud bádání je v podstatě ignoroval (srv. v Německu

¹⁴ Kromě historických a archeologických prací uvedených v pozn. 10 viz též G. E. Wright, *The Old Testament and Theology*, New York 1969 a týž, „Historical Knowledge and Revelation“, in: H. T. Frank a W. L. Reed (eds.), *Translating and Understanding the Old Testament*, Nashville 1970, 279–303.

¹⁵ B. S. Childs, *Biblical Theology in Crisis*, Philadelphia 1970.

¹⁶ Pro kritiku dosavadních pravidel přiřazování daných materiálních artefaktů pelištejské kultuře viz S. Bunimovitz, „Problems in the Ethnic Identification of Philistine Material Culture“, in: *Tel Aviv* 17 (1990), 210–222 nebo I. Singer, „Egyptians, Canaanites, and Philistines in the Period of the Emergence of Israel“, in: I. Finkelstein a N. Na'aman (ed.), *From Nomadism to Monarchy: Archaeological and Historical Aspects of Early Israel*, Jerusalem 1994, 282–338; pro nový návrh, jak v nálezech vymezit pelištejskou identitu na základě specifických prvků keramiky, viz S. Bunimovitz a A. Yasur-Landau, „Philistine and Israelite Pottery: A Comparative Approach to the Question of Pots and People“, in: *Tel Aviv* 23 (1996), 88–101.

¹⁷ I. Finkelstein, „The Date of the Settlement of the Philistines in Canaan“, in: *Tel Aviv* 22 (1995), 213–239, 213.

¹⁸ Viz např. J. Van Seters, *Abraham in History and Tradition*, New Haven 1975; T. L. Thompson, *The Historicity of the Patriarchal Narratives* (BZAW 113), Berlin 1974; týž, „Historical

např. „úděl“ B. J. Diebnera),¹⁹ v letech osmdesátých tyto hlasy již pronikly na proscénium kongresů, do rubriky zásadních článků předních odborných periodik²⁰ a do etablovaných edičních řad,²¹ v průběhu devadesátých let si pak tento přístup a uplatnění jeho pohledu na dějiny Izraele získal již natolik silnou pozici, že dřívější stav založený v rámcové konstrukci biblické chronologie doplněné „ověřenými fakty“ nenávratně patří minulosti. V polovině devadesátých let tak jeden z předních účastníků této diskuse mohl konstatovat, že „staré paradigma již nelze vrátit zpět, bez ohledu na to, jak příjemně nám s ním bylo.“²²

Základem tohoto „paradigmatu“, jež je nyní odkázáno do oborového archivu, byly především tyto položky: (a) založení celkového *obrazu dějin*

Notes on »Israel's Conquest of Palestine: A Peasant's Rebellion?«“, in: *Journal for the Study of the Old Testament* [dále: JSOT] 7 (1978), 20-27; R. J. Coggins, „History and Story in Old Testament Study“, in: *JSOT* 11 (1979), 36-46; W. Brueggemann, „Trajectories in Old Testament Literature and the Sociology of Ancient Israel“, in: *Journal of Biblical Literature* [dále: JBL] 98 (1979), 161-185.

¹⁹ Viz desítky jeho studií ve vlastním časopise *Dielheimer Blätter zum Alten Testament* [dále: DBAT] (1972n); např. B. J. Diebner a H. Schult, „Die Stellung der Jerusalemer Orthodoxie zu den YHWH-Altären in der Diaspora: Eine historisch-kritische Spekulation zu Jos 22,9-34“, in: *DBAT* 7 (1974), 33-37; B. J. Diebner a H. Schult, „Argumenta e silentio: Das große Schweigen als Folge der Frühdatierung der »alten Pentateuchquellen«“, in: K. Rupprecht (Hrsg.), *Sesfer Rendtorff*, Dielheim 1975, ; B. J. Diebner, „Abschied von der Überlieferungsgeschichte“, in: *DBAT* 25 (1988), 5-13; týž, „Einige Anmerkungen zu John Van Seters methodischer Skizze „The Yahwist as Historian, Part I; Part II““, in: *DBAT* 22 (1985), 36-57; týž, „Das Ende welcher historisch-kritischen Methode?“, in: *DBAT* 22 (1985), 9-35; týž, „The problems begin as soon as we subject the text to a closer examination...“, in: *DBAT* 20 (1984), 192-208; týž, *Heilsgeschichte und Schriftprinzip* (Beiheft DBAT 10), Heidelberg 1989. Přehledové hodnocení dosavadního bádání viz: B. J. Diebner, „Bibelwissenschaft, I/2. Altes Testament, Geschichte und Methoden“, in: G. Müller (ed.), *Theologische Realenzyklopädie* 6, Berlin & New York 1977, 346-374.

²⁰ Viz např. N. P. Lemche, „Geschichte und Heilsgeschichte: Mehrere Aspekte der biblischen Theologie“, in: *JSOT* 2 (1989), 114-135; K. Jeppesen, „The Study of the Israelite Religion and Old Testament: Where do we stand and where should we go?“, in: *JSOT* 3 (1989), 140-145.

²¹ Např. N. P. Lemche, *Early Israel: Anthropological and Historical Studies on the Israelite Society before the Monarchy* (VT Suppl. 37), Leiden 1985; N. P. Lemche, *Ancient Israel: A New History of Israelite Society* (The Biblical Seminar), Sheffield 1988; J. Van Seters, *In Search of History: Historiography in the Ancient World and the Origins of Biblical History*, New Haven 1983; L. L. Grabbe (ed.), *Leading Captivity Captive: „The Exile“ as History and Ideology* (JSOTS 278), Sheffield 1998; N. A. Silberman a D. B. Small (eds.), *The Archeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present* (JSOTS 237), Sheffield 1997; T. L. Thompson, *The Origin Tradition of Ancient Israel: I. The Literary Formation of Genesis and Exodus 1-23* (JSOTS 55), Sheffield 1987.

²² T. L. Thompson, „A Neo-Albrightean School in History and Biblical Scholarship“, in: *Journal for Biblical Literature* (1995), 683-698, 697.

starověkého Izraele na biblickém *textu* jako primárním prameni, (b) představa o „konstitutivním období“ na počátku dějinné cesty, kdy se Izrael zásadně vymezil a kontrastně odlišil vůči svému okolí, a (c) takové pojetí historiografie, pro něž jsou určující faktograficky pojaté *události*, dějinná role individuálních *postav* a *teleologická perspektiva* historických proměn (v návaznosti na otázku po „smyslu dějin“).²³

Z extenzivního a novými metodickými postupy posíleného archeologického průzkumu, který se v posledních desetiletích věnoval nejen historicky významným sídlištním a kultickým centrům (jako např. Megido, Bét-Šeán, Jericho, Šilo, Beer-Šeba, Jeruzalém aj.), nýbrž soustavně zpracoval i problematiku osídlení rozptýleně obývaných horských oblastí (vesnické struktury Efrajimských a Judských hor, Zajordání aj.) vyplynul výrazně jiný obraz „počátků Izraele“, než s jakým počítalo dosavadní bádání. V době přechodu od pozdní doby bronzové k rané době železné (v oblasti Syropalestiny zhruba přelom 13. a 12. stol. ante), tj. v době, kdy se v dané oblasti pravděpodobně objevují kmeny, jež později vytvářejí „Izrael“, nelze v archeologických nálezech pozorovat žádnou výraznější změnu v dlouhodobém trendu osídlení. Celkový ráz drobných zemědělských sídlišť, neopevněných vesnic, jejichž obyvatelé se živilí pastevectvím a drobnou zemědělskou výrobou (s využitím terasovitých úprav svahů) vykazuje velkou míru kontinuity osídlení. V perspektivě, jež se zaměřuje na dlouhodobé trendy osídlení a materiální kulturu zkoumaného území vyhodnocuje ve vazbě na širší kulturně-civilizační kontexty (místo aby cílevědomě vyhledávala stopy událostí typu „Jozuovské invaze Izraelců“ do země) vyplývá, že obyvatelstvo, z něhož se později utvářel Izrael, nepřišlo do oblasti zvnějšku a v daném prostředí nevykazuje kulturní odlišnost.

²³ Z takového pojetí pak nutně vyplývá, že určité události, jevy či osoby nabývají *zvláštního významu*, jenž (byť třeba nepřiznaně) souvisí s ideovým (náboženským či politickým) zájmem dějepisce, resp. dějepiscovy obce čtenářů; vpsledu pak v takovém přístupu běží o „smysl“ celkového obrazu dějin Izraele. „*Boj o dějiny*“ (L. Febvre), který se na tomto poli „konstrukce minulosti“ nevyhnutně odehrává, je pak jen jednou z položek aktuálního zápasu o výklad reality, resp. o orientaci lidí v konfliktech současného světa. Srv. v této souvislosti např. K. W. Whitelam, *The Invention of Ancient Israel: The Silencing of Palestinian History*, London 1996; G. H. Wittenberg, „Old Testament Theology, for Whom?“, in: *Semeia* 73 (1996), 221–240; D. J. A. Clines, *Interested Parties: The Ideology of Writers and Readers of the Hebrew Bible* (JSOTS 205), Sheffield 1995; E. S. Gerstenberger a U. Schoenborn, *Hermeneutik, sozialgeschichtlich: Kontextualität in den Bibelwissenschaften aus der Sicht (latein)amerikanischer und europäischer Exegetinnen und Exegeten*, Münster 1999; I. W. Provan, „Ideologies, Literary and Critical: Reflections on Recent Writing on the History of Israel“, in: *JBL* 114 (1995), 585–606; N. A. Silberman a D. B. Small (eds.), *The Archeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present* (JSOTS 237), Sheffield 1997; J. Barr, *History and Ideology in the Old Testament: Biblical Studies at the End of a Millennium*, Oxford 2000.

Řadu rysů takového obrazu ostatně již ve svém pojetí raných dějin Izraele předjímal například George E. Mendenhall²⁴ či Norman K. Gottwald,²⁵ v osmdesátých letech jej pak svými pracemi utvářeli mj. Niels P. Lemche,²⁶ Gösta W. Ahlström,²⁷ Keith W. Whitelam²⁸ či Israel Finkelstein.²⁹ V devadesátých létech je pak již možné konstatovat, že tento obraz potvrzuje také postupně vyhodnoceny rozsáhlý archeologický materiál z nové vlny vykopávek sedmdesátých a osmdesátých let.³⁰ O zevrubné vyhodnocení této proměny a o soustavný nárys současných znalostí o historické situaci v Syropalestině na sklonku doby bronzové se pokusil Niels P. Lemche v kompendiu, jež napsal pro novou dvanáctidílnou edici k dějinám starověkého Izraele;³¹ podobně se o celkové vyhodnocení pokusili také Keith W. Whitelam,³² Thomas L. Thompson³³ a další.

Základní otázkou, jež nutně vyplývá z důrazu na jednotné prostředí materiální kultury, pak je, zda, kde a podle jakých kritérií je možné identifikovat počátky svébytně „izraelské“ přítomnosti v „zemi kenaánské“. Tato otázka nabývá na zvláštním významu tím, že dřívější bádání tuto dobu počátků

²⁴ G. E. Mendenhall, „The Hebrew Conquest of Palestine“, in: *Biblical Archaeologist* 25 (1962), 66–87.

²⁵ N. K. Gottwald, *The Tribes of Yahweh: A Sociology of the Religion of Liberated Israel, 1250–1050 BCE*, Maryknoll, NY 1979.

²⁶ N. P. Lemche, *Early Israel: Anthropological and Historical Studies on the Israelite: Society before the Monarchy* (VT Suppl. 37), Leiden 1985.

²⁷ G. W. Ahlström, *Who Were the Israelites?* Winona Lake 1986; srv. též, *The History of Ancient Palestine: From the Palaeolithic Period to Alexander's Conquest* (JSOT Supplement Series [dále: JSOTS] 146), Sheffield 1995.

²⁸ K. W. Whitelam, „Recreating the History of Israel“, in: *JSOT* 35 (1986), 45–70; též a R. B. Coote, *The Emergence of Early Israel in Historical Perspective*, Sheffield 1987; též, „The Identity of Early Israel: The Realignment and Transformation of Late Bronze-Iron Age Palestine“, in: *JSOT* 63 (1994), 57–87.

²⁹ I. Finkelstein, *The Archaeology of the Israelite Settlement*, Jerusalem 1988.

³⁰ Vynikajícím způsobem již I. Finkelstein (viz předchozí pozn.), dále A. Mazar, *Archaeology of the Land of the Bible I*. (The Anchor Bible reference library), New York 1990; A. Ben Tor (ed.), *The Archaeology of Ancient Israel*, New Haven 1992; I. Finkelstein a N. Na'aman (ed.), *From Nomadism to Monarchy: Archaeological and Historical Aspects of Early Israel*, Jerusalem 1994; T. E. Levy (ed.), *The Archeology of Society in the Holy Land*, London 1995. Srv. recenze P. Slámy (viz. pozn. 12).

³¹ N. P. Lemche, *Die Vorgeschichte Israels: Von den Anfängen bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts v. Chr.* (Biblische Enzyklopädie 1), Stuttgart 1996.

³² K. W. Whitelam, „The History of Israel: Foundations of Israel“, in: A. D. H. Mayes (ed.), *Text in Context: Essays by Members of the Society for Old Testament Study*, Oxford 2000, 376–402.

³³ T. L. Thompson, *Early History of the Israelite People: From the Written and Archaeological Sources* (Studies in the History of the Ancient Near East 4), Leiden 1994².

považovalo za období konstitutivního utváření náboženské identity Izraele v protikladu vůči jeho okolí (viz Nothovu koncepci vzniku Izraele jako amfiktyonického svazu³⁴ či von Radovo pojetí vzniku základních útvarů náboženských tradic³⁵). Nad úsilím vyhodnotit shromážděné archeologické doklady, jež podávají jiný obraz příslušné doby a nad odhodláním vyvodit z toho důsledky pro rekonstrukci obrazu „počátků Izraele“, se tak v devadesátých letech strhla bouřlivá kontroverze o „identitě Izraele“ na přelomu doby bronzové a železné, jež zejména některým izraelským archeologům a historikům kromě osobních konfliktů přinesla i obviňování z postranních ideologických zájmů, neboť se dotýká „svatých“ položek obrazu „národních dějin“ Izraele.³⁶

Právě „národní“ aspekt identity Izraele byl jedním z důležitých prvků této kontroverze a oblastí, v níž bylo při vyhodnocení nálezů nutno hledat nová kritéria a nové definice. Z archeologického materiálu, jenž vypovídá o stavu a trendech osídlení Syropalestiny ve starší době železné, vyplývá, že materiální kulturu této doby nelze posuzovat podle „etnických“ kritérií. Dřívějším bádáním formulované znaky svébytnosti „izraelské kultury“ (např. tzv. límcová keramika) se ukázaly být nepřesné a nedostatečné; snahy o jejich nové jednoznačné přiřazení nebyly úspěšné. „*Pokus odlišit v prostředí hornatých oblastí 12.–11. století ‚izraelská‘ sídliště od ‚neizraelských‘ ... je odsouzen k nezdaru.*“³⁷ Běžně užívaná terminologie „Izraelci“, „Kenaán-ci“, „Pelištejci“ je proto pro dané prostředí zcela nevhodná, mj. příliš zatížená polarizací vztahů, jak je známe z biblického podání. Přiřazení jednotlivých sídlišť uvedeným „etnikům“ obvykle bývá založeno na pozdějším

³⁴ Izrael vznikl v 11. století jako sakrální souručenství obranného kmenového svazu, v němž mělo božstvo JHWH roli garanta smluvního vztahu; viz M. Noth, *Geschichte Israels*, Göttingen 1986¹⁰, 86nn.

³⁵ G. von Rad, *Das formgeschichtliche Problem des Hexateuch* (BWANT 78), Neukirchen 1938; týž, *Theologie des Alten Testaments I.*, München 1962¹, 135nn.

³⁶ Viz vynikající historickou i aktuální analýzu této problematiky v publikacích Neila Ashera Silbermana *Digging for God and Country: Exploration, Archeology, and the Secret Struggle for the Holy Land, 1799–1917*, New York 1982; týž, *Between Past and Present: Archaeology, Ideology, and Nationalism in the Modern Middle East*, New York 1989; týž, „Power, Politics and the Past: The Social Construction of Antiquity in the Holy Land“, in: T. E. Levy, *The Archeology of Society in the Holy Land*, London 1995, 9–23; týž, „Structuring the Past: Israelis, Palestinians, and the Symbolic Authority of Archaeological Monuments“, in: týž a D. B. Small (eds.), *The Archeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present*, (JSOTS 237), Sheffield 1997, ; viz též I. Finkelstein a H. Shanks, „A Centrist at the Center of Controversy“, in: *Biblical Archaeologist Review* 2002.

³⁷ I. Finkelstein a N. Na‘aman (ed.), *From Nomadism to Monarchy: Archaeological and Historical Aspects of Early Israel*, Jerusalem 1994, 17.

vývoji daného území, tedy anachronicky (srv. teleologickou logiku Deverova termínu „Protoizrael“);³⁸ pro zkoumanou dobu však tyto veličiny nelze v materiální kultuře nijak odlišit, tedy ani identifikovat.

Pokusme se pro názornost ukázat povahu této problematiky na jednom konkrétním tématu. Pozoruhodnou dílčí diskusi vyvolal Finkelsteinův návrh, aby otázka etnické či kulturní identity Izraele byla poměřena na indicích stravovacích zvyklostí.³⁹ Z doložených zbytků zvířecích kostí je totiž možné usoudit, že například chov vepřů (pro Izraelce nečisté, dieticky tabuizované zvíře) byl sice v době bronzové v Syropalestině již běžně rozšířen, zejména v oblasti pobřežní roviny (Tel Miqne, Aškalon aj.), ale není doložen v horských oblastech rané doby železné.⁴⁰ Z toho se nabízí usoudit, že zde jsme na stopě svébytného rysu izraelské identity a můžeme tyto údaje považovat za doklad přítomnosti „Izraele“ v dané oblasti. V rozpravě, již tento postřeh vyvolal, se ovšem ukázalo, že problematika je podstatně složitější. Soustavnější vyhodnocení zbytků zvířecích kostí v jednotlivých archeologických vrstvách není dostupné a celkový obraz je proto zatím velmi zlomkovitý; ostatně řada dřívějších výzkumů na důležitých lokalitách data tohoto typu vůbec nezaznamenávala. Studium této problematiky, jež očividně vyžaduje interdisciplinární přístup, je zatím v samých počátcích. Zdá se ovšem, že i ve využívání jiných zvířat, jež byla v některých regionech Syropalestiny v dané době již běžně chována (např. kůň, velbloud, slepice), uplatňovali obyvatelé horských oblastí v rané době železné velmi konzervativní přístup a novoty jinde již zavedené nepřejímali; zda přitom rozhodovaly důvody ekonomické, sociální, zemědělsko-technologické, kulturní nebo specificky náboženské, je nutno teprve zkoumat.⁴¹ Dietické zásady Izraele, jak je zachycují biblické texty (Lv 11,7; Dt 14,8; srv. Iz 65,4), sice nepochybně zachycují starší tradici, ale přesnější datování jejich původu je obtížně řešitelným problémem.⁴²

V perspektivě této tzv. „nové archeologie“ vypadá výrazně jinak i obraz následujícího období – obraz starší doby železné, označované biblickým

³⁸ Viz W. G. Dever, „Cultural Continuity, Ethnicity in the Archaeological Record, and the Question of Israelite Origins“, in: *Eretz Israel* 24 (1993), 22–33; týž, „Ceramics, Ethnicity, and the Question of Israel's Origins“, in: *Biblical Archaeologist* 58 (1995), 200–214.

³⁹ I. Finkelstein, „Ethnicity and Origin of the Iron I Settlers in the Highlands of Canaan: Can the Real Israel Stand Up?“, in: *Biblical Archaeologist* 59 (1996), 198–206.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ První pokusy o soustavné vyhodnocení viz D. Edelman, „Ethnicity and Early Israel“, in: M. G. Brett (ed.), *Ethnicity and the Bible*, Leiden 1996, 22–55; B. Rosen, „Subsistence Economy in Iron I“, in: I. Finkelstein a N. Na'aman (ed.), *From Nomadism to Monarchy: Archaeological and Historical Aspects of Early Israel*, Jerusalem 1994, 339–351.

pojmoslovím jako doba „spojeného království“, resp. doba Saulova, Davidova a Šalomounova. Jakkoli si i dřívější bádání připouštělo, že pro potvrzení biblického obrazu o době vlády těchto králů chybí doklady, považovalo podrobná biblická vyprávění o těchto prvních králech Izraele při všech jejich legendárních rysech za dostačitelně využitelné pro „rekonstrukci historické skutečnosti“. Obraz silného, centralizovaného království, jež svým významem zasáhlo do „mezinárodních“ vztahů, tj. do působnosti tehdejších velmocí, tak patří k podstatným položkám standardních prezentací „dějin Izraele“.⁴³ Obvykle je toto období dokonce považováno za „historicky nejslavnější dobu“ izraelských dějin; následující „éru dvou rozdělených království“ je pak v jejím světle nutno chápat jako dobu úpadku. V oblasti literárního bádání byla tato doba navíc tradičně považována za éru rozkvětu písemnictví, do níž patří vznik nejstarších rozsáhlejších kompozic biblických látek (např. tzv. „jahvistický pramen“ datovaný do 10. stol., spojovaný s tzv. „érou šalomounovského osvícenství“; cyklus příběhů o tzv. Davidově nástupnictví aj.).⁴⁴

Pohled na příslušné území v 10. století perspektivou archeologie, jež sleduje především dlouhodobé trendy osídlení, jeho strukturu a souvislosti v regionálních celcích, poskytuje jiný obraz.⁴⁵ Materiální kultura této doby navazuje bez velkých přerývů na předchozí období a nevykazuje známky hlubší proměny organizace společnosti, například projevy teritoriální expanze či „velmocenské“ proměny společenské správy (monumentální stavby či rozvoj správní infrastruktury). Jestliže dřívější archeologické bádání považovalo za takové doklady „imperiálních“ královských staveb například pevnostní brány vykopané v Megidu, Chasóru či Gezeru a jejich výstavbu

⁴² B. Hesse a P. Wapnish, „Can Pig Remains be Used for Ethnic Diagnosis in the Ancient Near East?“, in: N. A. Silberman a D. B. Small (eds.), *The Archeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present*, (JSOTS 237), Sheffield 1997, 238–270; autoři proto s lehkou nadsázkou uvádějí, že „...pokud by absence vepřových kostí v dané archeologické vrstvě měla být rozhodujícím kritériem pro určení přítomnosti »Izraelců«, bylo by ve starověkém Orientu mnohem více izraelských sídlišť, než jsme si kdy dovedli představit.“ (238).

⁴³ M. Noth, *Geschichte Israels*, Göttingen 1950, 152–229; S. Herrmann, *Geschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*, München 1973, 169–233; J. Bright, *A History of Israel*, London 1960, 174–208; A. H. J. Gunneweg, *Geschichte Israels: Von den Anfängen bis Bar Kochba und von Theodor Herzl bis zu Gegenwart*, Stuttgart 1989⁶, 59–97; J. M. Miller a J. H. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah*, Philadelphia 1986, 120–217.

⁴⁴ Srv. J. Heller, „Vznik Zákona a Proroků“, in: J. Heller a M. Mrázek, *Zákon a Proroci*, Praha 1984, 172n.

⁴⁵ K. W. Whitelam, „The History of Israel: Foundations of Israel“, in: A. D. H. Mayes (ed.), *Text in Context: Essays by Members of the Society for Old Testament Study*, Oxford 2000, 376–402, zvl. 391–396.

připisovalo Šalomounovi, jsou nyní tyto interpretace podrobeny velmi vážné kritice. Opevnění v Megidu, Chasóru a Gezeru totiž vykazují takovou míru odlišností, že není přiměřené je bez dalšího považovat za součást jednotné stavební kampaně.⁴⁶ Navíc, celá problematika datování byla v těchto případech opřena o údaje biblického textu (1Kr 9,15 aj.) a argumentace je vedena v kruhu. Prověření archeologických dat a jejich interpretace I. Finkelsteina nakonec vedlo k vytvoření alternativního návrhu jak propojit relativní chronologii archeologických vrstev s absolutní chronologií obecné historiografie;⁴⁷ tato koncepce vešla do diskuse pod názvem „nízká chronologie“. Nálezy, které Yigael Yadin v 50. letech připsal Šalomounově stavební kampani, podle této hypotézy patří spíše do 9. stol., tj. do doby vzmachu Izraelského království pod Omríovci a do širšího kontextu rozvoje královských států v okolních regionech (Moáb, Amón, Aram). Kromě vehementních odpůrců⁴⁸ si „nízká chronologie“ našla i řadu zastánců⁴⁹ a přispěla k další polarizaci badatelských „táborů“ v oblasti biblické archeologie.⁵⁰

Uvedme pro názornost opět příklad. Mimořádným podnětem pro historické otázky týkající se Davida – otázky po povaze, rozsahu i významu jeho království, stejně jako pro otázku historicity Davidovy osoby – byl nález fragmentu stély při vykopávkách v Tel Dan v roce 1993. Nápis, který lze datovat zhruba do doby kolem roku 800 ante, na jednom místě uvádí tvar „*bjtdwd*“. Tento údaj byl nejprve čten jako „*dům Davidův*“ (*bét dávid*)

⁴⁶ Tak např. Z. Herzog, *Das Stadttor in Israel und in den Nachbarländern*, Mainz am Rhein 1986; souhrnně k problematice městského osídlení týž, *Archaeology of the City: Urban Planning in Ancient Israel and its Social Implications*, Tel Aviv 1997.

⁴⁷ I. Finkelstein, „The Archaeology of the United Monarchy: An Alternative View“, in: *Levant* 28 (1996), 177-187.

⁴⁸ Např. W. G. Dever, *What did the Biblical Writers Know and When did they Know it? What Archaeology Can Tell us about the Reality of Ancient Israel*, Grand Rapids 2001.

⁴⁹ Např. E. A. Knauf, „The Low Chronology and How Not to Deal with It“, in: *Biblische Notizen* 101 (2000), 56-63; týž, „Solomon at Megiddo?“, in: J. A. Dearman a M. P. Graham (eds.), *The Land That I Will Show You: Essays on the History and Archaeology of the Ancient Near East in Honor of J. Maxwell Miller*, (JSOTS 343), Sheffield 2001, 119-134.

⁵⁰ Podrobné pojednání o zhroutení tradičního obrazu o Davidově a Šalomounově době nabízí Gary N. Knoppers. Ve své studii („The Vanishing Solomon: The Disappearance of the United Monarchy from Recent Histories of Ancient Israel“, in: *JBL* 116 (1997), 19-44) představil základní témata diskuse, nové perspektivy a rozmanité návrhy na redefinici dějinného obrazu; uzavřel ji opatrným konstatováním: „*Dřívější jediné pojetí desátého století bylo nahrazeno řadou pojetí různých a navzájem soupeřících. Jedině jisté dnes je, že éra konsensu je minulostí.*“ (44). Pro stav disciplíny je příznačné, že o pouhé dva roky dříve to „střízlivější“ autor tak dramaticky nehodnotí; srv. J. M. Miller, „The Ancient Near East and Archaeology“, in: J. L. Mays, D. L. Petersen a K. H. Richards (eds.), *Old Testament Interpretation: Past, Present, Future*, Nashville 1995, 245-260.

a interpretován jako označení judského královského rodu, tedy *dauidovské dynastie*.⁵¹ Podle R. G. Lehmana a M. Reichela je však vzhledem ke kontextu základem tvaru spíše epithet božstva lásky „*dawd*“ či „*dód*“;⁵² výraz „*dúm dódův*“ by pak mohl označovat *chrám* či *svatyni*. Podle jiných badatelů se termín sice vztahuje na krále Davida, ale vazba neoznačuje dynastický rod, nýbrž státní útvar, *království*, případně ještě specifičtější *území* tohoto útvaru (termín geografický) nebo dokonce jen Davidovo / Dódovo *město* (analogicky ke jménům *Bét-Šeán*, *Bét-Dágón*, *Bét-Chórón* atd.).⁵³ – Stručně shrnuto: považovat nápis stély z Tel Dan za doklad historicity Davidovy osoby není na místě. Pokud je tvar *dwd* možné vztáhnout na krále Davida, mluví text o jeho „domu“; interpretace tohoto údaje je v daném (velmi neúplném) kontextu víceznačná a týká se nejspíše realit na přelomu 9.–8. století, nikoli přímo „doby Davidovy“. Diskuse nad tímto nálezem je ovšem vynikajícím příkladem metodologického a hermeneutického sporu, jenž je příznačný pro současný stav a polarizaci „táborů“ na poli biblické archeologie.

Diskuse o konstrukci obrazu minulosti

V tomto kontextu není možné nezmínit vliv, jenž na sklonku 20. století se vzrůstající silou působil v širším kontextu humanitních věd. Nejen v historiografii je totiž možné sledovat, že v přístupu k látce a zejména v interpretačním „paradigmatu“ dochází k podstatné proměně. Tyto posuny vyplývají z podstatné pluralizace interpretačních kontextů a projevují se mj. v uplatnění ideologicko-kritických zřetelů na roli badatele.⁵⁴ Obraz minulosti v tomto pojetí již není předkládán jako „rekonstrukce“, nýbrž jako vědomá a (sebe)kriticky utvářená „konstrukce“, jež může mít své varianty a musí sebekriticky započítat i své vazby na aktuální současnost;⁵⁵ dřívější

⁵¹ A. Biran a J. Naveh, „An Aramaic Stele Fragment from Tel Dan“, in: *Israel Exploration Journal* 43/2–3 (1993), 81–98.

⁵² R. G. Lehmann a M. Reichel, „Dod und ASIMA in Tell Dan“, in: *Biblische Notizen* 77 (1995), 29–31; v českém prostředí srv. již S. C. Daněk, *Dobové pozadí starého zákona*, Praha 1951, 112nn.

⁵³ Viz soustavné zpracování dosavadního bádání a možností interpretace in: G. Athas, *The Tel Dan Inscription: A Reappraisal and a New Interpretation* (JSOTS 360), London 2003, zvl. 217nn.

⁵⁴ Srv. např. D. J. A. Clines, *Interested Parties: The Ideology of Writers and Readers of the Hebrew Bible* (JSOTS 205), Sheffield 1995; B. Kuklick, *Puritans in Babylon: the Ancient Near East and American Intellectual Life, 1880–1930*, Princeton 1996.

⁵⁵ Radikálně přetvořený obraz „historického pozadí“ davidovských látek nabízí ve svých studiích například Beat Zuber. Na základě řady detailních i rámcových analogií „datuje“ kompo-

etapy bádání a jejich syntézy se přitom „dekonstruuji“.⁵⁶ Diskuse hermeneutických či epistemologických otázek, jež se zde otevírají, se pochopitelně vede i na poli historiografie starověkého Izraele.⁵⁷ Právě na tomto poli – například na otázce dějinné vazby „národa“ a „území“ – je exemplárně zřetelné, nakolik je „konstrukce (normativního) obrazu minulosti“ spojena s otázkou moci, s rolí politických postojů a uplatňováním konkrétních, zcela „neakademických“ vlivů či zájmů v rovině aktuální reality.⁵⁸

Celkově lze při retrospektivním pohledu na tuto scénu souhlasit s hodnocením Whitelamovým, že „souběžný vliv rozmanitých sociálních, politických a intelektuálních podnětů a jejich působení na biblistiku daly v devadesátých letech vzniknout situaci, již lze charakterizovat jako stav nejistoty a zápasu rozmanitých nároků. Na druhé straně je ovšem tato situace znamením životnosti a schopnosti oboru překonávat staré modely i stará paradigmatata

---

zici těchto látek velmi pozdně a navrhuje jim rozumět jako útvaru, který měl sloužit ideologickým zájmům herodovské dynastie; viz B. Zuber, „Die »Geschichts«-Traditionen der alttestamentlichen »Königszeit«: zB. als literarischer Niederschlag einer historischen Auseinandersetzung“, in: M. Prudký (ed.), *Landgabe*, Praha 1995, 133–172.

⁵⁶ Srv. např. B. C. Southgate, *Postmodernism in History: Fear or Freedom?* New York 2003; E. A. Knauf, „History, Archaeology, and the Bible“, in: *Theologische Zeitschrift* 57 (2001), 262–268; T. J. Keegan, „Biblical Criticism and the Challenge of Postmodernism“, in: *Biblical Interpretation* 3/1 (1995), 1–14; G. Garbini, *History and Ideology in Ancient Israel*, London 1988; týž, *Myth and History in the Bible* (JSOT.S 362), Sheffield 2001; P. R. Davies, *In Search of »Ancient Israel«* (JSOTS 148), Sheffield 1992²; P. R. Davies, *Whose Bible is it Anyway?* Sheffield 1995.

⁵⁷ Kromě výše uvedených titulů srv. dále např. P. R. Davies, „Whose History? Whose Israel? Whose Bible? Biblical Histories, Ancient and Modern“, in: L. L. Grabbe (ed.), *Can a History of Israel Be Written?* (JSOTS 245), Sheffield 1997, 84–103; W. G. Dever, „Philology, Theology, and Archaeology: What Kind of History do we Want, and What is Possible?“, in: N. A. Silberman a D. B. Small (eds.), *The Archeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present*, (JSOTS 237), Sheffield 1997, 290–310; I. W. Provan, „Ideologies, Literary and Critical: Reflections on Recent Writing on the History of Israel“, in: *JBL* 114 (1995), 585–606. Jako příklad vlivu nových přístupů na klasický „žánr kompendia“ může sloužit monumentální představení dějin Izraele a jeho náboženství z pera Rainera Albertze (R. Albertz, *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit* [ATD.E 8], Göttingen 1992); autor, který vzešel z von Radovy, Westermannovy a Rendtorffovy heidelberské školy, zde na jedné straně chce předložit „čistou historiografii“ (nikoli teologii!), na druhé straně ovšem nijak neskrývá svou angažovanost a svébytnou pozici své kritické analýzy.

⁵⁸ Je příznačné, že k posunu perspektivy od „národního“ (tj. etnického) chápání identity Izraele k pojetí „sociálního“ dochází právě v prostředí, v němž jsou badatelé aktuálně konfrontováni s rozpadem národního pojetí státu a se vznikem multikulturních a multináboženských struktur, v nichž hrají rozhodující roli různé formy sociální identifikace. Srv. B. C. Southgate, *History, What and Why? Ancient, Modern, and Postmodern Perspectives*, London, New York 1996. Dále viz A. Elon, „Politics and Archaeology“, in: N. A. Silberman a D. B. Small (eds.), *The Archeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present*, (JSOTS 237), Sheffield 1997, 34–47; a zejména práce N. A. Silbermana (viz pozn. 36).

*a otevírat se novým možnostem i novým konceptům studia starověkého Izraele v kontextu dějin starověké Palestiny.*⁵⁹

STARÝ ZÁKON JAKO LITERATURA

V oblasti studia Starého zákona jako literatury byla devadesátá léta 20. stol. podobným dobrodružstvím jako v oblasti studií historiografických. Také zde odborný diskurz navazoval na trendy, které se rýsovaly již v období předchozím, ale v řadě aspektů otevřel nové obzory.⁶⁰

Do dříve téměř výlučně literárně historicky orientovaného zkoumání starozákonních textů, v němž se za „literární úvod“ považovalo zasvěcení do *dějin vzniku starozákonních tradic a postupného formování textů*,⁶¹ vnesla alternativní přístupy již léta šedesátá a sedmdesátá, když i na starozákonní látky uplatnila metody strukturální analýzy a kompozičně estetických postupů rozboru literárního díla a znovu tak objevila možnost zabývat se biblickými texty synchronně.⁶² Po čase horkých kontroverzí mezi zastánci synchronních a diachronních přístupů, jimiž se tato scéna vyznačovala v letech sedmdesátých, se během let osmdesátých (mj. v návaznosti na Childsův program „kanonického přístupu“ a v reakci na jeho publikace)⁶³ pozice vyjasnily, strukturovaly a zklidnily. Vposledu se ukázalo, že oba přístupy se při komplexní analýze textů mohou spíše doplňovat, než že by se nutně navzájem vylučovaly, a že mnozí badatelé – například v žánru biblických komentářů – dokáží oba přístupy vcelku úspěšně kombinovat.⁶⁴

⁵⁹ K. W. Whitelam, „The History of Israel: Foundations of Israel“, in: A. D. H. Mayes (ed.), *Text in Context: Essays by Members of the Society for Old Testament Study*, Oxford 2000, 376–402, 397n.

⁶⁰ Srv. kritické očekávání budoucích trendů z pozice poloviny osmdesátých let, např. R. C. Culley, „Exploring New Directions“, in: D. A. Knight a G. M. Tucker (ed.), *The Hebrew Bible and Its Modern Interpreters*, Chico 1985, 167–200.

⁶¹ Srv. např. standardní kompendia „úvodu do Starého zákona“: O. Kaiser, *Einleitung in das Alte Testament*, Berlin 1982⁴, týž, *Einleitung in das Alte Testament: eine Einführung in ihre Ergebnisse und Probleme*, Gütersloh 1984⁵; G. Fohrer, *Einleitung in das Alte Testament* 1979¹²; W. H. Schmidt, *Einführung in das Alte Testament*, Berlin 1995⁴.

⁶² Ovšem bez návratu k předkritickému, naivnímu čtení či dokonce fundamentalismu.

⁶³ Po komentáři, *The Book of Exodus: A Critical Theological Commentary*, London 1974, to bylo zejména zevrubně zpracování programu „kanonického přístupu“ ve formátu kompendia „literárního úvodu“: *Introduction to the Old Testament as Scripture*, London 1979 a řada reakcí na kritické ohlasy; srv. např. „A Response“, in: *Horizons in Biblical Theology* 2 (1980), 199–211 a „Response to Reviewers of Introduction to the Old Testament as a Scripture“, in: *JSOT* 16 (1980), 52–60.

⁶⁴ Pouze z komentářů ke knize Genesis lze z poslední doby uvést: W. Brueggemann, *Genesis: A Bible Commentary for Teaching and Preaching* (Interpretation), Atlanta 1982; G. Wen-

Diachronní perspektiva

V oblasti studií o dějinách vzniku starozákonní literatury patřila vždy do popředí diskuse *problematika vzniku* textových kompozic *Pentateuchu*. Z představ, jak je na prahu 20. stol. formuloval J. Wellhausen v proslulé hypotéze čtyř „literárních pramenů“, zůstalo v současné debatě jen několik prvků. Místo literárních „dokumentů“ se ovšem už dávno mluví o mnohem dynamičtěji pojatých „vrstvách tradice“ či „okruzích tradice“.⁶⁵ V otázce datování počítá řada autorů s tím, že nejstarší rozsáhlé dějepravné cykly (tzv. Jahvista nebo deuteronomistické dějepravné dílo) vznikly nejdříve v 7. stol., pokud nejsou spíše až exilní (6. stol.). Stav diskuse devadesátých let přehledně zachycuje a vyhodnocuje třetí vydání Zengerova kompendia *Úvod do Starého zákona*.⁶⁶ Kromě autorů, kteří nadále pracují s hypotézou čtyř pramenů⁶⁷ se řada předních badatelů spíše vrací k představě vzniku literárních útvarů z původně nezávislých okruhů tradice, jež byly navzájem propojeny a přepracovány do dějově průběžných celků teprve redakčním úsilím (v jisté analogii k někdejší tzv. fragmentové hypotéze).⁶⁸ Celkově lze říci, že v otázce rozpoznání jednotlivých vrstev v jejich jazykovém a teologickém

---

ham, *Genesis* (Word Biblical Commentary 1–2), Dallas 1998; K. A. Deurloo, *Genesis* (Verklaring van een bijbelgedeelte), Kampen 1998; N. Sarna, *Genesis* (The JPS Torah Commentary), New York 1989. Na pozici výrazně diachronního přístupu zůstávají dva monumentální komentáře německé: C. Westermann, *Genesis* (Biblischer Kommentar), Neukirchen 1966n a H. Seebaß, *Genesis*, Neukirchen 1995n.

⁶⁵ Viz J. Heller, „Vznik Zákona a Proroků“, in: J. Heller a M. Mrázek, *Zákon a Proroci*, Praha 1984, 166–196.

⁶⁶ E. Zenger (Hrsg.), *Einleitung in das Alte Testament* (Kohlhammer Studienbücher Theologie 1,1), Stuttgart 1998³, zvl. 115nn; česky viz R. Rendtorff, *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*, Praha 1996, 204–212.

⁶⁷ Viz např. W. H. Schmidt, *Einführung in das Alte Testament*, Berlin 1995⁵; angl. *Old Testament Introduction*, New York 1999²; srv. týž „Plädoyer für die Quellenscheidung“, in: týž, *Vielfalt Und Einheit Alttestamentlichen Glaubens*, Neukirchen 1996, 101–114; mezi obhájce svěbytných literárních útvarů J a E patří C. Levin, *Der Jahwist* (FRLANT 157) 1993 a A. Graupner, *Der Elohist: Gegenwart und Wirksamkeit des transzendenten Gottes in der Geschichte* (WMANT 97), Neukirchen 2002. Značně modifikovaně, s historickým předřazením deuteronomistického díla před ostatní vrstvy tradice např. J. Van Seters, *Prologue to History: The Yahwist as Historian in Genesis*, Louisville 1992; srv. též R. N. Whybray, *The Making of the Pentateuch*, Sheffield 1987.

⁶⁸ Srv. např. R. Rendtorff, *Das Überlieferungsgeschichtliche Problem des Pentateuch* (BZAW 147), Berlin, New York 1977; E. Blum, *Die Komposition der Vätergeschichte* (WMANT 57), Neukirchen 1984; D. M. Carr, *Reading the Fractures of Genesis: Historical and Literary Approaches*, Louisville 1996; R. G. Kratz, *Die Komposition der erzählenden Bücher des Alten Testaments. Grundwissen der Bibelkritik*, Göttingen 2000; J. J. Collins, „Before the Canon: Scriptures in Second Temple Judaism“, in: J. L. Mays, D. L. Petersen a K. H. Richards (eds.), *Old Testament Interpretation: Past, Present, Future*, Nashville 1995, 225–241 a další.

svérázu panuje poměrně značná shoda u textů tzv. kněžského kodexu (*Priesterschrift*) a textů deuteronomistických (*Dtn*); v ostatních položkách někdejší tzv. dokumentové hypotézy není shoda (např. v otázce datování vrstvy J; existence a vymezení pramene E) či byly z úvah již vypuštěny.⁶⁹

Jakkoli v problematice redakce Pentateuchu zůstává ještě mnoho jednotlivých otázek otevřeno, získala si v poslední době značný ohlas hypotéza, jež klade poslední stadium redakčních úprav Tóra a její „statutární vyhlášení“ do kontextu perské nadvlády v poexilním Judsku (zhruba 450–400 ante). Perská správa totiž jednotlivým provinciím dávala značnou autonomii, jež mohla být dokonce vyjádřena i vlastním zákonodárstvím. Takový zákon ovšem podléhal říšské autorizaci (srv. Ezd 7,12nn.25–26). Tóra by v tomto kontextu mohla být dokumentem, na němž se v zájmu poexilního utváření identity judské provincie jako „Izraele“ navzdory interním sporům shodly rozhodující rivalské strany (skupiny kněžských, písařských elit, stejně jako dědicové prorockých tradic a reformní navrátilci). Tóra by v tomto pohledu byla kompromisním vyjádřením „ekumenické shody“, jež mj. sloužilo jako „akreditační dokument“ judské samosprávy.⁷⁰

Otázka kánonu

Podstatnou oblastí intenzivního zkoumání byla koncem 20. stol. problematika biblického kánonu. V návaznosti na diskusi, kterou svým programem „kanonického přístupu“ ke starozákonním textům vyvolal Brevard S. Childs,⁷¹ se řada autorů věnovala rozmanitým aspektům této komplexní a u Childse samého nedostatečně diferencované problematiky – od otázek, jež souvisejí s historickým průběhem posledních fází utváření tradice, jež se nakonec

⁶⁹ Např. představa o samostatném útvaru „elohistických“ textů, jež by nebyly jen vrstvou přepracování a dílčího doplnění předchozích útvarů tradice; značně osamoceným zastáncem takové hypotézy je A. Graupner, *Der Elohist: Gegenwart und Wirksamkeit des transzendenten Gottes in der Geschichte* (WMANT 97), Neukirchen 2002.

⁷⁰ Tak např. R. G. Kratz, *Translatio imperii: Untersuchungen zu den aramäischen Danielerzählungen und ihrem theologiegeschichtlichen Umfeld* (WMANT 63), Neukirchen 1991; P. Frei a K. Koch, *Reichsidee und Reichsorganisation im Perserreich* (OBO 55), Freiburg 1996²; proti této hypotéze vznesli námitky mj. U. Rüterswörden, „Die persische Reichsautorisation der Thora: Fact or Fiction?“, in: *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte* 1 (1995), 47–61; J. Wiesehöfer, „Reichsgesetz oder Einzelfallgerechtigkeit? Bemerkungen zu P. Freis These von der Achämenidischen Reichsautorisation“, *tamtéž*, 36–46.

⁷¹ Viz pozn. 63; z dalších Childsových prací viz zejména: *Old Testament Theology in a Canonical Context*, London 1985; „Biblische Theologie und christlicher Kanon“, in: I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie* 3, Neukirchen 1988, 13–27; *Biblical Theology of the Old and New Testaments: Theological Reflection on the Christian Bible*, Minneapolis 1992.

ustálila do „daného tvaru“ textu,⁷² přes otázku, co vytváří a ustavuje „kanonický statut“ textu („svatost“ daného tvaru tradice),⁷³ či otázku, jak „kanonicky“ pojmut výklad konkrétního textu či studii k biblicko-teologickému tématu (tj. jak uplatnit „kanonický přístup“ při exegezi a v biblicko-teologických studiích),⁷⁴ až po problematiku vzájemné vazby mezi kanonickou literaturou a komunitou tradentů, pro něž byl daný kánon výrazem vlastní náboženské identity,⁷⁵ a po zobecněnou reflexi dané problematiky v rovině biblicko-hermeneutické.⁷⁶

⁷² Tj. problematika „kanonizačního procesu“ v perspektivě *dějin tradice*, resp. *dějin redakce*; srv. G. Veltri, „Zur traditionsgeschichtlichen Entwicklung des Bewußtseins von einem Kanon: Die Yavneh-Frage“, in: *Journal for the Study of Judaism* 21/2 (1990), 210–226; M. Saebo, *On the way to Canon: Creative Tradition History in the Old Testament* (JSOTS 191), Sheffield 1998; J. J. Collins, „Before the Canon: Scriptures in Second Temple Judaism“, in: J. L. Mays, D. L. Petersen a K. H. Richards (eds.), *Old Testament Interpretation: Past, Present, Future*, Nashville 1995, 225–241; E. Ulrich, „The Canonical Process, Textual Criticism, and Latter Stages in the Composition of the Bible“, in: M. Fishbane a E. Tov (eds.), *Sha'arei Talmon*, Winona Lake 1992, 267–291.

⁷³ Viz např. J. A. Sanders, *From Sacred Story to Sacred Text: Canon as Paradigm*, Philadelphia 1987; B. S. Childs, „Die theologische Bedeutung der Endform eines Textes“, in: *Theologische Quartalschrift* 167 (1987), 242–251; J. Barton, „The Canonical Meaning of the Book of the Twelve“, in: J. Barton a D. J. Reimer (eds.), *After the Exile: Essays in Honour of Rex Mason*, Macon, GA 1996, 59–73; a dokonce i „postmodernista“ G. Aichele, *The Control of Biblical Meaning: Canon as Semiotic Mechanism*, Harrisburg 2001.

⁷⁴ Po programově pojatém komentáři B. S. Childs, *The Book of Exodus: A Critical Theological Commentary* (Old Testament Library), London 1974 srv. zejména studie: B. S. Childs, „The Exegetical Significance of Canon“, in: *VT Suppl.* 29 (1977), 66–88; N. Lohfink, „Was wird anders bei kanonischer Schriftauslegung? Beobachtungen am Beispiel von Ps 6“, in: I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie* 3, Neukirchen 1988, 29–53; S. Talmon, „Heiliges Schrifttum und kanonische Bücher aus jüdischer Sicht“, in: S. Talmon, *Israels Gedankenwelt in der hebräischen Bibel*, Neukirchen 1995, 241–271; C. Dohmen, „Wenn Texte Texte verändern. Spuren der Kanonisierung der Tora vom Exodusbuch her“, in: E. Zenger (Hrsg.), *Die Tora als Kanon für Juden Und Christen*, Freiburg in Breisgau 1996, 35–60; G. Steins, *Die Chronik als kanonisches Abschlussphänomen: Studien zur Entstehung und Theologie von 1/2 Chronik* (BBB 93), Weinheim 1995; G. Steins, *Die Bindung Isaaks im Kanon* (Gen 22). *Grundlagen und Programm einer kanonisch-intertextuellen Lektüre*, Freiburg 1999. Dva sborníky programových studií vydal R. Rendtorff, *Kanon und Theologie: Vorarbeiten zu einer Theologie des AT*, Neukirchen 1991 a *Der Text in seiner Endgestalt. Schritte auf dem Wege zu einer Theologie des Alten Testaments*, Neukirchen 2001. V češtině vyhláší toto zaměření ve své studii k Ž 8 J. Heller, „Teologický kontext“, in: L. Beneš (vyd.), *Ministerium Verbi Divini*, Praha 1996, 48–68.

⁷⁵ Srv. již J. A. Sanders, *Canon and community: A Guide to Canonical Criticism*, Philadelphia 1984; v 90. letech pak E. Ulrich, „The Community of Israel and the Composition of the Scriptures“, in: C. A. Evans a S. Talmon, *The Quest for Context and Meaning*, Leiden 1997, 327–341; B. J. Diebner, „Anmerkungen zur hermeneutischen Funktion des »Exils« für das Verständnis des Kanons der Biblia Hebraica (TNK)“, in: *DBAT* 26 (1992), 173–182; týž, „Juda und Israel: Zur hermeneutischen Bedeutung der Spannung zwischen Judäa und Samarien für das Verständnis des TNK als Literatur“, in: M. Prudký (Hrsg.), *Landgabe*, Praha 1995, 86–132.

Ze studií, jež se věnovaly souvislostem mezi danou podobou „kánonu“ a identitou komunity tradentů, vystoupil výrazně dynamičtější obraz funkce kanonických textů, než s jakým se běžně pracovalo dříve. Do popředí vystoupila funkce „svatých spisů“ vyjadřovat normativní tvar tradice. Určitý útvar se stabilizuje a nadále traduje jako „kánon“ proto, že se jím chce určitá náboženská komunita formovat, vyučovat a vymezovat v daném náboženském kontextu. Různé typy kánonu, jak je známe z prostředí starověkého Izraele, resp. z antického židovství, tak ve své pluralitě vyjadřují identitu rozrůzněných náboženských útvarů (tzv. kánon *palestinský* [Tenak], *alexandrijský* [řecká diaspora, Septuaginta] či *samařský*).⁷⁷ Odtud pak vzešly nové podněty k úvahám o vzniku a formování rozsáhlých textových kompozic Pentateuchu v souvislosti s funkcí kanonických textů jako *liturgického* (synagogálního) *čtení* – kompozici Tóry, resp. utváření jednotlivých cyklů v Pentateuchu je možné zkoumat z hlediska návaznosti jejich témat na strukturu liturgického roku a na zvěstné důkazy výročních svátků.⁷⁸

Synchronní perspektiva

Také v oblasti synchronně koncipovaných studií bylo v závěru 20. stol. možné pozorovat živou diskusi a řadu nových podnětů.

⁷⁶ Např. R. T. Beckwith, „A Modern Theory of the Old Testament Canon“, in: *Vetus Testamentum* 41 (1991), 385; P. R. Davies, „Loose Canons: Reflections on the Formation of the Hebrew Bible“, in: *The Journal of Hebrew Scriptures* 1/5 (1997), 1–14; J. Barton, „Canon and Old Testament Interpretation“, in: E. Ball, *In Search of True Wisdom*, Sheffield 1999, 37–52; W. Brueggemann, „The Bible as Scripture: Canon Fire“, in: *Christian Century* 5 (2001), 22–26; J. A. Sanders, „Spinning the Bible: How Judaism and Christianity Shape the Canon Differently“, in: *Biblical Research* 14/3 (1998), 23–29; E. Zenger, „Der Pentateuch als Tora und als Kanon“, in: E. Zenger (Hrsg.), *Die Tora als Kanon für Juden und Christen*, (Herders biblische Studien 10), Freiburg in Breisgau 1996, 5–34; P. R. Noble, *The Canonical Approach: A Critical Reconstruction of the Hermeneutics of Brevard S. Childs* (Biblical Interpretation 16), Leiden 1995; N. Lohfink, „Eine Bibel – zwei Testamente“, in: C. Dohmen a T. Söding (Hrsg.), *Eine Bibel – Zwei Testamente*, Paderborn 1995, 71–82; M. Oeming, „Biblische Theologie als Dauerreflexion im Raum des Kanons“, in: C. Dohmen a T. Söding (Hrsg.), *Eine Bibel – Zwei Testamente*, Paderborn 1995, 83–96; C. Dohmen a M. Oeming, *Biblischer Kanon, warum und wozu?: Eine Kanontheologie* (Quaestiones disputatae 137), Freiburg 1992; J. Heller, „Umfang und Struktur des alttestamentlichen Kanons als theologische Aussage“, in: H. Pavlincová a D. Papoušek (ed.), *The Bible in Cultural Context*, Brno 1994, 145–148. Již v roce 1988 byl problematice věnován reprezentativní sborník s řadou významných statí: I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie: Bd. 3 Zum Problem des biblischen Kanons*, Neukirchen 1988.

⁷⁷ Inovativně zpracoval řadu aspektů této problematiky heidelberský starozákonník B. J. Diebner, „Die antisamaritanische Polemik im TNK als konfessionelles Problem“, in: H. Pavlincová a D. Papoušek (ed.), *The Bible in Cultural Context*, Brno 1994, 95–110; srv. též, „Juda und Israel: Zur hermeneutischen Bedeutung der Spannung zwischen Judäa und Samaritanen für das Verständnis des TNK als Literatur“, in: M. Prudký (Hrsg.), *Landgabe*, Praha 1995, 86–132.

Na pomezí lingvistiky a literárních věd se dále rozvíjelo funkcionálně pojaté zkoumání syntaxe biblické hebrejštiny, jak je již v sedmdesátých letech otevřel Wolfgang Schneider.⁷⁹ Podstatné upřesnění v definicích jednotlivých jevů a jejich výkladu přinesli ve svých publikacích zejména Eep Talstra a Alviero Niccacci.⁸⁰ Podněty vzešlé z této oblasti bádání pomáhají biblistice přemostit metodickou trhlinu, jež se obvykle rozvírá mezi filologicky pojatou jazykovědou a literárním zkoumáním biblických textů.

Z mnoha dílčích oblastí literárně-vědního zkoumání Starého zákona,⁸¹ jež se v posledních desetiletích dynamicky rozvíjely, lze jako dobrý příklad uvést studium narativních textů. Pozornost badatelů patřila jak rovině literárně stylistických rysů či vypravěčských strategií, jež vyjevuje zkoumaná textura,⁸² tak samému fenoménu narace⁸³ a povaze narativní komunikace

⁷⁸ Srv. B. J. Diebner, „Gen 17 als Mitte eines Päsach-Zyklus der Torah“, in: *Communio viatorum* 40 (1998), 101–125 (přetištěno též in: *DBAT* 29 [1998], 33–55).

⁷⁹ W. Schneider, *Grammatik des Biblischen Hebräisch*, München 1973³ (2001⁸).

⁸⁰ E. Talstra, „Text Grammar and Hebrew Syntax I.: Elements of a Theory“, in: *Bibliotheca Orientalis* 35 (1978), 169–174; týž, „Text Grammar and Hebrew Syntax II.: Syntax and Semantics“, in: *Bibliotheca Orientalis* 39 (1982), 26–38; A. Niccacci, *The Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose* (JSOTS 86), Sheffield 1990; A. Niccacci, „On the Hebrew Verbal System“, in: R. D. Bergen (ed.), *Biblical Hebrew and Discourse Linguistics*, Dallas 1994, 117–137; A. Niccacci, „Types and Functions of the Nominal Sentence“, in: C. L. Miller, *The Verbless Clause in Biblical Hebrew*, Winona Lake 1998; J. W. Dyk a E. Talstra, „Paradigmatic and Syntagmatic Features in Identifying Subject and Predicate in Nominal Clauses“, in: C. L. Miller, *The Verbless Clause in Biblical Hebrew*, Winona Lake 1998, ; srv. též sborníky E. Talstra (ed.), *Narrative and Comment: Contributions to Discourse Grammar and Biblical Hebrew presented to Wolfgang Schneider*, Amsterdam 1995 a H.-C. Goßmann a W. Schneider, *Alles Qatal – oder was?: Beiträge zur Didaktik des Hebräischunterrichts*, Münster 1994.

⁸¹ Pro základní představení, otázku terminologie a věcnou charakteristiku viz M. Oeming, *Úvod do biblické hermeneutiky. Cesty k pochopení textu* (Studium 7), Praha 2001, 87nn; podrobněji viz např. R. Alter a F. Kermodé (eds.), *The Literary Guide to the Bible*, London 1987.

⁸² Např. J. P. Fokkelman, *Reading Biblical Narrative* (Tool for Biblical Study 1), Leiden 1999; J.-M. Heimerdinger, *Topic, Focus and Foreground in Ancient Hebrew Narratives* (JSOTS 295), Sheffield; E. Talstra, „Clause Types and Textual Structure: An experiment in narrative syntax“, in: E. Talstra (ed.), *Narrative and Comment*, Amsterdam 1995, 166–180; A. Niccacci, „Analysis of Biblical Narrative“, in: R. D. Bergen (ed.), *Biblical Hebrew and Discourse Linguistics*, Dallas 1994, 175–198; L. J. de Regt, J. de Waard a J. P. Fokkelman (eds.), *Literary Structure and Rhetorical Strategies in the Hebrew Bible*, Assen 1996; J. P. Rosenblatt a J. C. Sitterson (eds.), „Not in Heaven“: *Coherence and Complexity in Biblical Narrative*, Bloomington 1991; G. J. Venema, *Schriftuurlijke verhalen in het Oude Testament*, Delft 2000; z českých prací srv. P. Chalupa, *Královna Ester: Kniha Ester v pohledu synchronním a diachronním*, Svitavy 1999.

⁸³ K. Wenzel, *Zur Narrativität des Theologischen: Prolegomena zu einer narrativen Texttheorie*, Frankfurt a.M. 1997; M. Sternberg, *The Poetics of Biblical Narrative*, Bloomington 1987; A. Nahkola, *Double narratives in the Old Testament: The Foundations of Method in Biblical Criticism* (BZAW 290), Berlin 2001.

v kontextu hermeneutickém.⁸⁴ O ozvučnosti narativní interpretace biblických textů svědčí řada publikačních projektů, například knihy Nico ter Linden, jež se v devadesátých letech staly mezinárodním bestsellerem.⁸⁵

Za alespoň stručnou samostatnou zmínku v tomto kontextu nepochybně stojí i úsilí věnované problematice vnitřních vazeb, narážek, odkazů a citátů, resp. jejich funkci, jejich logice a strategii užití tohoto fenoménu v biblických textech – tzv. *intertextualitě*. Nad touto problematikou se setkaly podněty „kanonického přístupu“ s metodami synchronního čtení, narativní analýzy i „tradiční“ kritiky tradice či kritiky redakce.⁸⁶ Ve svém úhrnu pak tyto studie zvýraznily obraz „posledního tvaru“ biblických textů jako důmyslné, v mnoha úrovních provázané kompozice a korigovaly tak spíše roztržitější a nesourodý obraz různých tradic, jak jej předkládalo dřívější, dominantně diachronně zaměřené bádání.

⁸⁴ Již H. W. Frei, *The Eclipse of Biblical Narrative: A Study in Eighteenth and Nineteenth Century Hermeneutics*, New Haven 1974 a R. Alter, *The Art of Biblical Narrative*, New York 1980; z novější diskuse srv. S. Hauerwas a L. Gregory Jones (eds.), *Why Narrative?: Readings in Narrative Theology*, Grand Rapids 1990; K. A. D. Smelik, „Narrative in the Hebrew Bible“, in: M. Kessler (ed.), *Voices from Amsterdam: A Modern Tradition of Reading Biblical Narrativ*, Atlanta 1993, 53-66; E. Talstra, „From the »Eclipse« to the »Art« of Biblical Narrative: Reflections on Methods of Biblical Exegesis“, in: F. García Martínez a E. Noort (ed.), *Perspectives in the Study of the Old Testament and Early Judaism* (VT Suppl. LXXIII), Leiden 1998, 1-41; G. Sauter a J. Barton, *Revelation and Story: Narrative Theology and the Centrality of Story*, Aldershot 2000.

⁸⁵ První svazek pětidílného projektu *Het verhaal gaat...* [Příběh kráčí dál...] se v Nizozemi již během svazek dvou let (1996-1998) dočkal třinácti vydání (sic!); celý soubor či jednotlivé části vyšly v překladech do evropských i mimoevropských jazyků. V češtině zatím vyšel jeden svazek: N. ter Linden, *Povídá se...* (Bibliotheca Bohemica Batavica 2), Heršpice 1999; viz též recenze: M. Prudký, „Příběh knihy Genesis kráčí dál...: recenze – Nico ter Linden, *Povídá se...*“, in: *Protestant* XI/1 (2000), 14-15.

⁸⁶ Srv. např. R. W. L. Moberly a D. N. Fewell (eds.), *Reading between Texts: Intertextuality and the Hebrew Bible* (Literary Currents in Biblical Interpretation), Louisville 1992; D. Carr, „Intratextuality and Intertextuality. Joining Transmission History and Interpretation History in the Study of Genesis“, in: G. Bodendorfer a M. Millard (Hrsg.), *Bibel Und Midrasch: Zur Bedeutung der rabbinischen Exegese für die Bibelwissenschaft*, (FAT 22), Tübingen 1998; G. B. Carson a H. G. M. Williamson, *It is Written: Scripture Citing Scripture*, Cambridge 1988; P. C. Beentjes, „Discovering a New Path of Intertextuality“, in: L. J. de Regt, J. de Waard a J. P. Fokkelman (eds.), *Literary Structure and Rhetorical Strategies in the Hebrew Bible*, Assen 1996, 242-251; C. Dohmen, „Das Alte Testament als Altes Testament verstehen: Konzept und Ziel der Hermeneutik des Alten Testaments“, in: C. Dohmen a G. Stemberger, *Hermeneutik der jüdischen Bibel und des Alten Testaments*, Stuttgart 1996, 192-209; K. L. Spaw, *As it is Written and other Citation Formulae in the Old Testament* (BZAW 311), Berlin 2002; P. Chalupa, „Die Vor- und Nachgeschichte von Ps 110 innerhalb des Alten Testament“, in: *Acta Universitatis Palackianae, Theologica olomucensia* 2/5 (2000), 1-11; R. G. Kratz a T. Krüger (Hrsg.), *Rezeption und Auslegung im Alten Testament und in seinem Umfeld* (OBO 153), Göttingen 1997.

Široké prosazení literárních přístupů se velmi výrazně podílelo na proměně dříve téměř výlučně historicko-kritické tváře biblistiky. V anglosaském světě se tento přístup do hlavního proudu publikační produkce prosadil již dříve,⁸⁷ o šířce jeho současného působení v kontinentálním prostředí Evropy, a to včetně německé jazykové oblasti, svědčí mnoho publikací autorů střední a mladší generace.⁸⁸ Souborné představení a bilanci tohoto přístupu poskytli počátkem devadesátých let J. Cheryl Exum a David J. A. Clines,⁸⁹ hodnocení z kritického odstavu nabízejí Manfred Oeming a Anne-Marie Pregla.⁹⁰

Aktivní čtenář

V návaznosti na fenomenologické utřídění problematiky porozumění textu, jak je nabízí hermeneutická analýza (a jak se odráží v dějinném profilování jednotlivých přístupů a „škol“ biblické kritiky)⁹¹ lze říci, že na rozdíl od předchozího období, kdy se pozornost biblistů věnovala především světu „věcí“ a „autorů“ (tj. „mimetickému“ zřeteli v perspektivě klasické historické

⁸⁷ Srv. zejména edice a časopisy vydávané v Sheffield Academic Press, zejména *Journal for the Study of the Old Testament* (JSOT) a přidruženou edici monografií *Supplement Series* (JSOTS); editorské vedení má David J. A. Clines a Philip R. Davies.

⁸⁸ Kromě mnoha dílčích studií, které zde nelze výčtově uvádět, stojí za pozornost zejména inovativně pojatá „učebnice exegeze“ H. Utzschneidera a S. A. Nitscheho, *Arbeitsbuch literaturwissenschaftliche Bibelauslegung. Eine Methodenlehre zur Exegese des Alten Testaments*, Gütersloh 2001.

⁸⁹ J. C. Exum a D. J. A. Clines (eds.), *The New Literary Criticism and the Hebrew Bible* (JSOTS 143), Sheffield 1993.

⁹⁰ M. Oeming a A.-M. Pregla, „New Literary Criticism“, in: *Theologische Rundschau* 66/1 (2001), 1–23.

⁹¹ Mám na mysli orientační schéma „kvadratury vztahů v hermeneutickém kruhu“, podle něhož se porozumění textu odehrává ve vyjasnění vztahů mezi „věcí“, „autorem“, „textem“ a „recipientem“ (a jejich kontexty, „světy“); viz přehledně např. M. Oeming, *Úvod do biblické hermeneutiky. Cesty k pochopení textu*, Praha 2001, 17nn. Dějinnou cestu kritické biblistiky lze pomocí tohoto modelu vysvětlit tak, že napětí mezi „textem“ a „věcí“, jež pozorný čtenář bible vnímá (napětí nejen s historickými „fakty“ ale i s „theologumeny“ křesťanského učení), vedlo nejprve k ohledání možností historického objasnění vztahu textu a skutečností „za textem“ (přístup tzv. historické kritiky), posléze pak k objevení problematiky „autora“, resp. mnoha autorských vrstev a jejich rozdílných „intencí“ (přístup klasické literární kritiky, kritiky dějin tradice a ostatních literárně-diachronních metodologií), odtud k nově kladené otázce po smyslu textu jako celku (přístup strukturální analýzy, tzv. „close reading“ a ostatních synchronních metod) až nakonec i ke kritickému zkoumání aktivní funkce adresáta (nová tzv. rétorická kritika, reader-response criticism aj.). Srv. J. Barton, „Classifying Biblical Criticism“, in: *JSOT* 29 (1984), 19–35 a H. Utzschneider, „Text–Reader–Autor: Towards a Theory of Exegesis: Some European Viewpoints“, in: *The Journal of Hebrew Scriptures* 1/1 (1996), 1–19 (<http://www.arts.ualberta.ca/JHS/Articles/article1.htm>).

kritiky a „expresivnímu“ zřeteli v perspektivě kritiky literární), a později pak světu „textů“ (tj. „objektivnímu“ zřeteli textu v pohledu synchronních metod výkladu, zejména strukturalismu), patřila v devadesátých letech pozornost v mnohem větší míře světu „recipientů“ (čtenářů či posluchačů; tzv. „pragmatický“ zřetel). Tento přesun pozornosti od klasické otázky po *intentio auctoris* či *intentio operis* k otázce po *intentio lectoris* – zejména pak objev aktivní funkce „čtenáře“ v procesu porozumění, resp. v samém utváření „smyslu“ literárního díla – se pochopitelně odehrával v návaznosti na hermeneutickou debatu, jež se v této době vedla napříč humanitními obory, zejména mezi filosofi⁹² a literárními vědci.⁹³

V jakémsi předpolí se biblisté perspektivou čtenáře již dříve zabývali tam, kde sledovali *dějiny působení*, resp. *dějiny recepce* motivů, tradic či textů Starého zákona – od roviny intertextuálních vazeb uvnitř kánonu přes problematiku recepce Starého zákona v Novém, až po dějiny výkladu a užití Starého zákona v učení a praxi křesťanských církví.⁹⁴

⁹² H.-G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960; P. Ricoeur, *Der Konflikt der Interpretationen*, München 1973; P. Ricoeur, *Essays on Biblical Interpretation*, Philadelphia 1980; J. Grondin, *Einführung in die philosophische Hermeneutik: Die Philosophie*, Darmstadt 1991; J. Simon, *Zeichen und Interpretation*, Frankfurt 1994; H.-G. Soeffner, *Auslegung des Alltags – der Alltag der Auslegung*, Frankfurt 1989; G. Figal, *Der Sinn des Verstehens: Beiträge zur hermeneutischen Philosophie*, Stuttgart 1996.

⁹³ Např. U. Eco, *Lector in Fabula*, München 1987; U. Japp, *Hermeneutik: Der theoretische Diskurs, die Literatur und die Konstruktion ihres Zusammenhanges in den philologischen Wissenschaften*, München 1977.

⁹⁴ Viz monumentální přehledová kompendia: M. Saebö (Hrsg.), *Hebrew Bible / Old Testament. The History of Its Interpretation: Vol. 1 (1,1) – From the Beginnings to the Middle Ages (Until 1300)*, Göttingen 1996; týž (Hrsg.), *Hebrew Bible / Old Testament. The History of Its Interpretation: Vol. 2 (1,2) – The Middle Ages*, Göttingen 2000; a práce H. G. Reventlowa, viz pozn. 162.

⁹⁵ K. Koch, „Rezeptionsgeschichte als notwendige Voraussetzung einer biblischer Theologie – oder: Protestantische Verlegenheit angesichts der Geschichtlichkeit des Kanons“, in: H. H. Schmid a J. Mehlhausen (Hrsg.), *Sola Scriptura*, Gütersloh 1991, 143–155; C. Dohmen, „Rezeptionsforschung und Glaubensgeschichte. Anstöße für eine neue Annäherung von Exegese und Systematischer Theologie“, in: *Trierer theologische Zeitschrift* 96 (1987), 123–134.

⁹⁶ Srv. např. M. Fishbane, *Biblical Interpretation in Ancient Israel*, Oxford 1985; M. Fishbane, *The Garments of Torah: Essays in Biblical Hermeneutics*, Indiana 1989; G. Vermes, *Scripture and Tradition in Judaism: Haggadic Studies* (Studia post-biblica 4), Leiden 1961; S. Talmon, *Literary studies in the Hebrew Bible Form and Content: Collected Studies*, Leiden; J. D. Levenson, *Sinai and Zion: An Entry into the Jewish Bible* (New Voices in Biblical Studies), Minneapolis, MN 1985; J. D. Levenson, *The Hebrew Bible, the Old Testament, and Historical Criticism: Jews and Christians in Biblical Studies*, Louisville 1993; N. P. Levenson, „Die Exegese der heiligen Schrift Israels im Lichte der rabbinischen Interpretation“, in: E. W. Stegemann a M. Marcus (Hrsg.), *Das Leben leise wieder Lernen. Jüdisches und christliches Selbstverständnis nach der Schoah*, (FS A. H. Friedlander), Stuttgart 1997, 113–117; k pro-

V poslední době však lze sledovat nejen značný kvantitativní nárůst zájmu o toto téma, ale zejména podstatnou věcnou proměnu studované problematiky. Jednoznačné prolomení dřívějších hranic lze sledovat například tam, kde se do diskuse o dějinách recepc⁹⁵ zapojili židovští biblisté⁹⁶ a kde si sama křesťanská biblistika našla nový vztah k fenoménu „*dvoji cesty*“ dějinného působení „Hebrejské Bible“ – respekt k svébytné interpretaci biblických látek v judaismu na straně jedné a kritické povědomí o hermeneutické roli křesťanského antijudaismu v dějinách výkladu a užití Bible (a snahu jim čelit) na straně druhé.⁹⁷ Posuny, jež pro křesťanskou biblistiku a křesťanskou teologii vyplynuly z nově utvářeného vztahu k judaismu, patří v současné teologii k věcně nejzávažnějšímu a nejpozoruhodnějšímu dění.⁹⁸

Reader-response criticism

Do vlastní dílny biblické metodologie vstoupil zřetel k „aktivnímu čtenáři“ naplno s programem tzv. *reader-response criticism* (nepřekládaný technický termín – přibližně „kritika čtenářské odezvy“).⁹⁹ Pod tímto označením se skrývá několik dílčích „škol“, jež se sice v některých aspektech liší, ale

---

blematicke viz též F. Čapek, „Židovská biblická teologie – iluze nebo skutečnost?“, in: *Teologická reflexe* 1 (2000), 13–25.

⁹⁵ N. Lohfink, „Zur Hermeneutik des Alten und Neuen Testaments: Thesen“, in: M. Stöhr (Hrsg.), *Lernen in Jerusalem - Lernen mit Israel*, Berlin 1993, 242–248; E. M. Dörrfuß, „Zur Hermeneutik des Alten (und Neuen) Testaments: Auf dem Weg zu einer Standortbestimmung“, tamtéž, 249–252; R. Rendtorff, „Die Bibel Israels als Buch der Christen“, in: C. Dohmen a T. Söding (Hrsg.), *Eine Bibel – Zwei Testamente*, Paderborn 1995, 97–114; týž, „Wege zu einem gemeinsamen jüdisch-christlichen Umgang mit dem Alten Testament“, in: *Evangelische Theologie* 51 (1991), 431; E. Zenger, *Die Tora als Kanon für Juden und Christen*, Freiburg in Breisgau 1996; E. Zenger, „Thesen zu einer Hermeneutik des Ersten Testaments nach Auschwitz“, in: C. Dohmen a T. Söding (Hrsg.), *Eine Bibel – Zwei Testamente*, Paderborn 1995, 143–158; česky E. Zenger, *První zákon: Židovská bible a křesťanství*, Kostelní Vydří 1999; M. Prudký, „Výklad (společného) Písma: Nebezpečí teologického antijudaismu při výkladu starozákonních textů“, in: *Getsemany* 98/9 (1999), 212–220.

⁹⁶ K této tezi podrobněji viz M. Stöhr (Hrsg.), *Lernen in Jerusalem – Lernen mit Israel: Anstöße zur Erneuerung in Theologie und Kirche* (Veröffentlichungen aus dem Institut Kirche und Judentum 20), Berlin 1993; česky např. M. Prudký, „Podstatné posuny ve vztahu křesťanů k židům v poválečné éře: Náboženské hodnoty v poválečné éře v zrcadle křesťansko-židovských vztahů“, in: *Teologický sborník* 1 (1999), 36–43 a týž, „Záhada Židů a postoje křesťanů“, in: J. Čapek (vyd.), *Za války a po válce*, Praha 1995, 17–47 (přetištěno in: M. Divišová aj. [vyd.], *Dialog křesťanů a Židů*, Praha 1999, 133–169).

⁹⁹ Srv. již J. P. Tompkins, *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*, Baltimore 1980; E. V. McKnight, *The Bible and the Reader: An Introduction to Literary Criticism*, Philadelphia 1985; týž E. V. McKnight, *Post-Modern Use of the Bible: The Emergence of Reader-Oriented Criticism*, Nashville 1988; U. H. J. Körtner, *Der inspirierte Leser. Zentrale Aspekte biblischer Hermeneutik*, Göttingen 1994.

spojuje je důraz na aktivní roli, již má čtenář či posluchač textu při utváření jeho „smyslu“. Význam textu totiž v této perspektivě není „danost“, jež má být nalezena, nýbrž dynamická veličina, jež vzniká teprve v komunikačním „procesu čtení“. Čtenář daný text „aktualizuje“ tím, že svou imaginací vyplňuje mezery a přemostuje zlomy, jež vždy patří k jazykovému tvaru textu.¹⁰⁰ Proto je čtenář subjektem dění, jež přesahuje svět autora i svět literárního díla. Lapidárně řečeno, nejde o to, „co chtěl básník říci“, ani o to, co „báseň praví“, nýbrž o to, jak ji slyší a jak jí rozumí posluchači. V radikálním pojetí se tento přístup zajímá pouze o dopad či působení (efekt) textu na čtenáře;¹⁰¹ v umírněné variantě se však i literárnímu dílu přiznává v procesu komunikace vymezující role – rétorické prostředky, jež jsou v textu užité, totiž předjímají možnosti jeho působení a text sám „předpokládá“ určitého čtenáře.¹⁰²

Tento přístup, umocněný přitakáním k pestré pluralitě kontextů, v nichž se biblické texty čtou a interpretují, otevřel v biblistice éru, jež bývá označována přívlastkem „*postmoderní*“.¹⁰³ Ideová východiska autorů, kteří toto označení užívají, jsou rozmanitá,¹⁰⁴ shodují se však v tom, že dávají programově výhost několika základním atributům „moderní“ biblické vědy – především zásadám *jednoznačnosti* výkladu, jeho *objektivity* a jeho *univerzálnosti*. *Jednoznačnost* či *jednohlas* jsou v postmoderním náhledu apriorně podezřelé z násilného potlačování momentů *víceznačnosti*, jež nutně obsahuje každé sdělení a každý text. Atribut *objektivity* je „dekonstruován“ jako nástroj privilegované vrstvy interpretů, jež dokáží dominantně prosadit svá kritéria interpretace a s nimi související zájmy; nárok *objektivity* za svou zdánlivě neutrální tvář skrývá sebevědomí „jediné správné“ interpretace, jež byla v éře „moderní“ obvykle ztotožňována s historicko-kritic-

¹⁰⁰ Srv. zejména W. Iser, *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*, München 1976.

¹⁰¹ Např. J. D. Culler, *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*, Ithaca 1982.

¹⁰² Úkolem reálného čtenáře je nalézt v „implikovaném čtenáři“ a srozumět se tak s „implikovaným autorem“; srv. W. C. Booth, *Critical Understanding: The Powers and Limits of Pluralism*, Chicago 1979.

¹⁰³ Srv. např. A. K. M. Adam, „Post-Modern Biblical Interpretation“, in: J. H. Hayes (General Editor), *Dictionary of Biblical Interpretation*, Nashville 1999, 305–309 (bibliografie!); dále: G. Aichele a F. W. Burnett (eds.), *The Postmodern Bible: The Bible and Culture Collective*, New Haven 1995; W. Brueggemann, *Texts under Negotiation: The Bible and Postmodern Imagination*, Minneapolis 1993; T. J. Keegan, „Biblical Criticism and the Challenge of Postmodernism“, in: *Biblical Interpretation* 3/1 (1995), 1–14.

¹⁰⁴ Od spíše filosoficko-hermeneuticky formovaných přístupů, navazujících na J.-F. Lyotarda či J. Derrida po ideologicko-kritické a politicko-kritické přístupy čerpající inspiraci v sociálních vědách či teologii osvobození (B. Malina, N. K. Gottwald aj.).

kým přístupem, který byl jako jediný považován za „vědecký“. Univerzální přijetí výsledků tohoto bádání ovšem naráží na realitu až nepřehledné škály možných významů a široce rozrůzněných kontextů, v nichž vždy platí vlastní pravidla recepce, vlastní zásady pro uznání platnosti tezí či hypotéz pocházejících z cizích kontextů (kritéria autorizace a přivlastnění).¹⁰⁵

Proti naprosté libovůli v přístupu, výkladu a interpretaci literárního díla – a biblického textu zvláště – se ovšem ozývají nejen hlasy znepokojených či znejistěných „modernistů“¹⁰⁶ (o vyděšených či pohoršených „konzervativcích“ nemluvě!), nýbrž i sami protagonisté přístupů, jež se snaží z „paradigmatu moderny“ pozitivně vykročit.¹⁰⁷ Pro biblistiku je příznačné, že se v této souvislosti opět vrací do diskuse otázka po hermeneutické funkci biblického kánonu.¹⁰⁸

Shrnutí

Pro současný stav, do něhož devadesátá léta vyústila, jsou tedy v oblasti literárního bádání příznačné: (a) otevřenost rozmanitým přístupům a z toho plynoucí pluralita metod; (b) nejistota o objektivnosti nálezů, resp. silné vědomí o kontextové vázanosti a relativnosti formulovaných tezí a hypotéz; (c) připuštění víceznačnosti a alternativ v oblastech, které se dřívějšímu bádání zdály být zabezpečeny „ověřenými výsledky“ a pevnou strukturou („paradigmatem“) biblistiky jako „historické vědy“.¹⁰⁹

BIBLICKÁ TEOLOGIE – TEOLOGIE STARÉHO ZÁKONA

Biblická teologie, resp. *teologie Starého zákona* pochopitelně nemohla zůstat tímto vřením v historickém bádání a v literárních studiích nedotčena. Některé tituly, jež v devadesátých letech vyšly, sice kontakt s výše naznačenou dynamikou nevykazují, ale to je buď proto, že jde o díla vydaná s jistým

¹⁰⁵ Z rozsáhlé produkce srv. např. D. J. A. Clines, *Interested Parties: The Ideology of Writers and Readers of the Hebrew Bible* (JSOTS 205), Sheffield 1995; S. R. Haynes a S. L. McKenzie, *To Each Its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*, Louisville 1993 (1999²); W. Brueggemann, „Biblical Theology Appropriately Postmodern“, in: *Biblical Theology Bulletin* 27/1 (1997); M. E. Biddle, „The Politics of Biblical Theology: A Post Modern Reading“, in: *Catholic Biblical Quarterly* 59/1 (1997), 133–135.

¹⁰⁶ Srv. např. R. Rendtorff, „The Paradigm is Changing: Hopes – and Fears“, in: *Biblical Interpretation* 1/1 (1993), 34–53.

¹⁰⁷ Např. U. Eco, *The Limits of Interpretation: Advances in Semiotics*, Bloomington 1990.

¹⁰⁸ Např. J. A. Sanders, „Scripture as Canon for Post-Modern Times“, in: *Biblical Theology Bulletin* (1995); G. Aichele, *The Control of Biblical Meaning: Canon as Semiotic Mechanism*, Harrisburg 2001.

odstupem od aktuálního dění v oboru, například jako souhrn celoživotního díla,¹⁰⁹ nebo proto, že jejich autoři současné proměny odmítají a vědomě pracují v paradigmatu předchozí doby.¹¹¹

Než se budeme věnovat nejpozoruhodnějším hlasům v debatě devadesátých let – pokusu o radikální skoncování s „moderně“ koncipovanou „teologií Starého zákona“ (Albertz) a návrhu, jak pro ni zužitkovat kritický potenciál postmoderní hermeneutiky (Brueggemann) –, věnujme pozornost diskusi o „kanonickém pojetí“ biblické teologie, jež výrazně utvářela scénu oboru už v letech osmdesátých. Dva z předních protagonistů tohoto přístupu totiž v devadesátých letech vydali obsáhlé práce, v nichž představují syntézu svého přístupu zpracovanou v tradičním „žánru“ kompendia *Teologie Starého zákona*,¹¹² resp. *Biblické teologie*.¹¹³

Jakkoli kanonický přístup hluboce ovlivnil celou scénu starozákonního bádání v posledním čtvrtstoletí, nelze říci, že by si vytvořil „exegetickou školu“. Kromě několika výrazných protagonistů, kteří se již od sedmdesátých let ke „kanonickému přístupu“ programově hlásili a probíjávali jej jako alternativu k historicko-kriticky pojímanému studiu Bible,¹¹⁴ lze ovšem

¹⁰⁹ Srv. M. Oeming, *Úvod do biblické hermeneutiky. Cesty k pochopení textu*, Praha 2001, 43n; ke kritice historicko-kritického paradigmatu biblistiky a uvedení alternativních možností viz L. G. Perdue, *The Collapse of History: Reconstructing Old Testament Theology*, Minneapolis 1994; srv. moji recenzi in: *Communio viatorum* 40/1 (1998), 74–84.

¹¹⁰ H. D. Preuß, *Theologie des Alten Testaments I–II*, Stuttgart 1991n; posthumně A. H. J. Gunneweg, *Biblische Theologie des Alten Testaments: Eine Religionsgeschichte Israels in biblisch-theologischer Sicht*, Stuttgart 1993.

¹¹¹ Např. W. H. Schmidt, *Einführung in das Alte Testament*, Berlin 1995⁵; týž, *Alttestamentlicher Glaube*, Neukirchen 1996⁸; týž, „Alttestamentliches Reden von Gott: Elemente biblischer Theologie“, in: *Communio viatorum* (2003), 94–116; do značné míry i O. Kaiser, *Der Gott des Alten Testaments: Theologie des AT (Bd. 1–3)* (UTB), Göttingen 1993–2003.

¹¹² R. Rendtorff, *Theologie des Alten Testaments: ein kanonischer Entwurf: Band 1. Kanonische Grundlegung*, Neukirchen 1999; týž, *Theologie des Alten Testaments: ein kanonischer Entwurf: Band 2. Thematische Entfaltung*, Neukirchen 2001.

¹¹³ B. S. Childs, *Biblical Theology of the Old and New Testaments: Theological Reflection on the Christian Bible*, Minneapolis 1992; německy *Die Theologie der einer Bibel*, Freiburg 1994.

¹¹⁴ Zejména B. S. Childs, *Old Testament Theology in a Canonical Context*, London 1985; týž, „Die Bedeutung des jüdischen Kanons in der alttestamentlichen Theologie“, in: M. Klopfenstein (ed.), *Mittes Der Schrift?* Bern 1987, 265–281; týž, „Die theologische Bedeutung der Endform eines Textes“, in: *Theologische Quartalschrift* 167 (1987), 242–251; týž, „Biblische Theologie und christlicher Kanon“, in: I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie* 3, Neukirchen 1988, 13–27; R. Rendtorff, *Kanon und Theologie: Vorarbeiten zu einer Theologie des AT*, Neukirchen 1991; J. A. Sanders, *Torah and Canon*, Philadelphia 1972; týž, „Canonical Criticism: An Introduction“, in: J. D. Kaestli a O. Wermelinger, *Le Canon De L'ancien Testament*, Geneva 1984, 341–362; týž, *Canon and community: A Guide to Canonical Criticism* (Guides to Biblical Scholarship), Philadelphia 1984; týž, *From Sacred Story to Sacred*

uplatňování kanonických kritérií v devadesátých letech sledovat u širokého spektra biblistů.¹¹⁵ Šířka vlivu však jakoby zrcadlila i víceznačnost programového hesla „kanonický přístup“ či „kanonická kritika“. Ke „kanonické kritice“ se totiž hlásí či jsou k ní řazeni autoři, kteří se jak v předmětu svého zájmu, tak i ve svém přístupu a metodě značně liší. Například jsou ke „kanonické kritice“ řazeni i autoři, kteří své zkoumání otázek kánonu či kanonicity textu pojmávají v těsné návaznosti na kritiku tradice či kritiku redakce, tj. jako (*historickou*) otázku po poslední fázi utváření textů do jejich kanonické podoby;¹¹⁶ to je značně matoucí, neboť takový přístup je vlastně jen detailně zacílenou „kritikou dějin tradice“ a hermeneuticky není nijak alternativní. Jinou poměrně zřetelně profilovanou skupinu tvoří badatelé, kteří mají blízko k evangelikální teologii a jejich zájem na „daném tvaru“ textu, jenž má „autoritu“ (zvl. proti historicko-kritické roztržičnosti „autorů“ či „vrstev“), koření v ní.¹¹⁷ Zájem na „definitivním tvaru“ textu jako regulativní hermeneutické normě se ovšem během osmdesátých a devadesátých let významně uplatnil; autoři reprezentující velmi široké teologické spektrum spojují s otázkou „kanonického statutu“ textů otázku po kerygmatu (svědeckém obsahu) biblických textů, v němž nakonec tkví základ autority Písma¹¹⁸ – v centru pozornosti je tak (opět) otázka po vztahu „kanonického výběru“ textů, jejich kanonického „statutu“, jejich „kerygmatu“ a jejich „autority“.

Text: Canon as Paradigm, Philadelphia 1987; týž, „Canon as Shape and Function“, in: J. Reumann, *The Promise and Practice of Biblical Theology*, Minneapolis 1991, 87–97; týž, *Stability and Fluidity in Text and Canon*, Freiburg 1991.

¹¹⁵ J. Barton, „Canon and Old Testament Interpretation“, in: E. Ball, *In Search of True Wisdom*, Sheffield 1999, 37–52, 37: „*Sice je pravda, že za příslušníky »školy kanonické kritiky« se prohlašuje jen nemnoho badatelů; ale mnozí berou vážně Childsův zápas o to, abychom se mnohem více, než bylo v biblistice tradičně obvyklé, zajímali o text v té podobě, jak jej máme dochován, a abychom se ptali po vztahu jednotlivých knih uvnitř kánonu Písma a nejednali, jakoby danost kánonu byla v podstatě bez významu.*“ V českém prostředí srv. např. studii J. Hellera, „Teologický kontext“ (viz pozn. 74; pro srovnání tradic české biblistiky s Childsovým programem viz P. Macek, „The Prague School of the Old Testament Research and the Canonical Approach to the Scripture: A Preliminary Comparison“, in: *Communio viatorum* 30 (1987), 89–97; viz též J. Heller a M. Prudký, „Die Prager Arbeit am Alten Testament und ihre Analogien zur sog. Amsterdamer Schule“, in: *Summa. Blad van de theologische faculteit van de UvA* 19 [juni] (1987), 14–18.

¹¹⁶ Srv. např. D. A. Knight, „Canon and the History of Tradition: A Critique of Brevard S. Childs' Introduction to the Old Testament as Scripture“, in: *Horizons in Biblical Theology* 2 (1980), 127–149; M. Brettler, „Canon: How the Books of the Hebrew Bible Were Chosen“, in: *Bible Review* 5/4 (1989), 12–13; M. Saebø, *On the Way to Canon: Creative Tradition History in the Old Testament* (JSOTS 191), Sheffield 1998.

¹¹⁷ Např. P. R. House, *Old Testament Theology*, Downers Grove 1998.

Brevard S. Childs

Základní charakteristiku svého *opus magnum* vystihuje Childs podtitulem; jeho *Biblická teologie Starého a Nového zákona* má být „teologickou reflexí křesťanské Bible“.¹¹⁹ Na rozdíl od Rendtorffa, který chce představit teologii „(kánonu) Hebrejské Bible“, tj. teologii Tenachu, vychází Childs zcela programově z křesťanského výměru Písma svatého, jak jej představuje integrální celek dvoudílné sbírky Starého a Nového zákona. Jedině v tomto rámci mají starozákonní texty pro křesťany svůj význam; v tomto kontextu ovšem i novozákonní evangelium nachází svou teologickou integritu (v dialektickém vztahu kontinuity a diskontinuity). Představení *biblické teologie* proto v kontextu křesťanské teologie nemůže vycházet z rámce, jenž by byl definován jinak.¹²⁰ Specifickým rysem a základní daností křesťanského kánonu Písma ovšem je, že zachovává obě svébytná svědectví „vedle sebe“ a společně je chápe jako dosvědčení evangelia, tj. křesťanské zvěsti o spáse v Ježíši Kristu.

V rozvržení díla postupuje Childs způsobem, který je v biblistice obvyklý – od deskriptivního popisu látky k systematickému vyhodnocení a aktualizaci interpretaci jejího obsahu.¹²¹ Při uplatnění Childsova *kanonického přístupu* to konkrétně znamená, že po prolegomenálních kapitolách autor nejprve podrobně představuje „svébytné svědectví Starého zákona“ (zde postupuje podle kanonického pořádku látek v Tenachu) a „svébytné svědectví Nového zákona“ (zde ovšem postupuje podle dějin utváření křesťanského svědectví, tedy podle diachronní osnovy – od nejstarších vyznavačských formulí přes teologii apoštola Pavla k evangeliím a ostatním popavlovským spisům), aby pak po stručném exegetickém exkurzu (demonstrace kanonické interpretace na textech Gn 22, 1–19 a Mt 21, 33–46) přešel k systematic-

¹¹⁸ Např. R. Zuurmond, „The Structure of the Canon“, in: J. W. Dyk (ed.), *The Rediscovery of the Hebrew Bible*, (ACEBT Suppl. 1), Maastricht 1999, 141–149; J. Goldingay, *Theological Diversity and the Authority of the Old Testament*, Grand Rapids, Michigan 1987; J. Barton, „Canon and Old Testament Interpretation“, in: E. Ball, *In Search of True Wisdom*, Sheffield 1999, 37–52; ale i J. Barr, *Holy Scripture: Canon, Authority, Criticism*, Philadelphia 1983; též, *The Scope and Authority of the Bible*, London 1980.

¹¹⁹ Viz pozn. 113.

¹²⁰ *Op. cit.* 70nn; srv. Childsovu již dříve vydanou dílčí *teologii Starého zákona: Old Testament Theology in a Canonical Context*, London 1985.

¹²¹ Toto věcné i metodické odlišení rovin do biblistiky programově vnesl již J. Ph. Gabler, když první zřetel spojoval s „čistou“ biblickou teologií, jejíž úkol je historicko-deskriptivní (má podat očištěný obraz myšlenek jednotlivých biblických autorů), a druhý zřetel s „pravou“ biblickou teologií, jež má systematicky shrnovat nález „biblického učení“ pro další užití v rovině křesťanské dogmatiky; viz výše, pozn. 3.

ko-teologické reflexi deseti témat biblické teologie. Takto pojaté představení biblické teologie se pochopitelně nemůže vyhnout kritické otázce po vnitřní integritě a metodické provázanosti obou hlavních částí. Z vypracování je zřetelné, jak výrazně je autor zakotven v reformované teologii barthovského typu (ovšem se sympatickou otevřeností a snahou o široce eku-
menický výměr křesťanství); nad volbou a předloženou reflexí řady témat v druhé části knihy je možné se ptát, nakolik souvisejí s touto nijak neskrývanou vlastní teologickou orientací a nakolik vlastně ústrojně vyplývají ze svěbytného svědectví obou částí biblického kánonu.

Celkově je ovšem toto Childsovo dílo třeba uznale ocenit. Autor v něm opět prokázal nejen suverénní znalost biblistiky, a to v širokém záběru napříč dílčími disciplínami, ale i schopnost systematické rozpravy v rozhovoru s dogmatickou tradicí teologie. To vše vložil do služby svému pojetí „kanonického přístupu“ v biblické teologii a provedl na rozsáhlé ploše (celkem 745 stran). Do rozpravy na řadě míst zapracoval i svou reakci na kritiku, která na jeho adresu zazněla v rámci široké rozpravy, již svými předchozími publikacemi vyvolal.¹²² Uvedenou publikaci je proto možné považovat za mezník, jenž v jistém smyslu uzavírá dosavadní diskusi o možnostech, kladech i slabinách Childsova „kanonického přístupu“ na poli starozákonní teologie.¹²³

¹²² Srv. např. polemiku s kritikou W. Brueggemanna; *Op. cit.* 72n.

¹²³ Srv. recenze a reakce na dřívější Childsovy práce: W. Brueggemann, „review of Childs, *Old Testament Theology in a Canonical Context*“, in: *Theology Today* 23 (1986), 284–287; M. Oeming, „Text–Kontext–Kanon: Ein neuer Weg alttestamentlicher Theologie: Zu einem Buch von Brevard S. Childs“, in: I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie* 3, Neukirchen 1988, 241–251. V českém prostředí kromě titulů uvedených v pozn. 115 také P. Macek, „Childs, Brevard S.: Introduction to the Old Testament: (recense)“, in: *Křesťanská revue* L (1983), 46–48. Po vydání Childsovy *Biblické teologie* viz H.-U. Weidemann, „Kanon und Christuszeugnis – B. S. Childs' Antwort auf eine alte Frage“, in: *Bibel und Kirche* 55 (2000), 26–32; D. T. Olson, „Biblical Theology as Provisional Monologization: A Dialogue with Childs, Brueggemann and Bakhtin“, in: *Biblical Interpretation* 6/2 (1998), 162–180; P. R. Noble, *The Canonical Approach: A Critical Reconstruction of the Hermeneutics of Brevard S. Childs* (Biblical Interpretation 16), Leiden 1995; R. Rendtorff, „Rezension Brevard S. Childs, *Biblical Theology of the Old and New Testaments*“, in: I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie* 10, Neukirchen 1995, 359–370. Velmi kriticky Childse hodnotí J. Barr, *The Concept of Biblical Theology*, Minneapolis 1999 (zvl. 387–438). Pozitivní i kritické hodnocení Childsova díla obsahují jemu věnované jubilejní sborníky: G. M. Tucker, D. L. Petersen a R. R. Wilson (eds.), *Canon, Theology, and Old Testament Interpretation: Essays in Honor of Brevard S. Childs*, Philadelphia 1988 a C. R. Seitz a K. Greene-McCreight (Eds.), *Theological Exegesis: Essays in Honor of Brevard S. Childs*, Grand Rapids 1999.

Rolf Rendtorff

V německé jazykové oblasti patřil již v osmdesátých letech k průkopníkům „kanonického přístupu“ Rolf Rendtorff.¹²⁴ Jeho uplatnění „kánonu“ či „kanonicity“ v biblické teologii je ovšem výrazně jiné než u Childse. Rendtorffa „kanonický tvar“ zajímá především jako danost „poslední podoby“ textu;¹²⁵ ta je útvarem, jenž má být předmětem výkladu, nikoli útvary, jež jí v dějinách tradice historicky předcházely. Kánonem je přitom pro Rendtorffa jednoznačně „*Hebrejská bible*“, tedy tzv. palestinský kánon (Tenach) – nikoli křesťanská podoba Písma Starého a Nového zákona. Kánon Hebrejské bible totiž historicky předcházela vzniku křesťanství. Křesťanská církev jej z židovské tradice již přijala, a to právě jako již statutární, kanonickou veličinu „Písma svatého“. Primárním úkolem teologie Starého zákona jako disciplíny *křesťanské teologie* proto musí být vyložit obsah tohoto „*předkřesťanského, židovského biblického kánonu ... v [křesťanském] teologickém kontextu.*“¹²⁶ Zde se Rendtorffovi otevírá možnost spolupráce s židovskými biblisty – spolupráce, v níž svébytnost a rozdílnost náboženských tradic nepochybně vymezuje limity shody při interpretaci a užití látek, nicméně rozšiřuje obzory tam, kde si badatelé připouštějí obojí „dějiny působení“ biblických látek a jsou otevřeni přijímat pozitivní i kritické podněty z dialogického setkání nad textem, který obě komunity víry přijímají jako „kanonické svědectví“.¹²⁷

V osmdesátých a devadesátých letech Rendtorff postupně publikoval řadu přípravných studií k hermeneutickým a metodologickým východiskům

¹²⁴ Srv. jeho *Das Alte Testament: Eine Einführung* 1983 (česky: *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*, Praha 1996), jež na rozdíl od běžných kompendií literárního úvodu nepojednává Pentateuch podle hypotézy „literárních pramenů“, nýbrž podle „kanonického tvaru“ pěti knih Mojžíšových.

¹²⁵ Die „*Jetzt- und Letztgestalt des Textes*“.

¹²⁶ R. Rendtorff, „Theologie des Alten Testaments: Überlegungen zu einem Neuansatz“, in: *týž, Kanon und Theologie*, Neukirchen 1991, 1–15, 13.

¹²⁷ Rendtorff se velmi výrazně angažoval v obnově vztahů mezi církví a synagogou. Pro oblast biblické hermeneutiky a teologie v 90. letech srv. jeho studie: „Rabbinische Exegese und moderne christliche Bibelauslegung“, in: *týž, Kanon und Theologie*, Neukirchen 1991, 15–22; „Wege zu einem gemeinsamen jüdisch-christlichen Umgang mit dem Alten Testament“, in: *týž, Kanon und Theologie*, Neukirchen 1991, 40–53; „The Impact of the Holocaust (Shoah) on German Protestant Theology“, in: *Horizons in Biblical Theology* 15/2 (1993), 154–167; „Die Bibel Israels als Buch der Christen“, in: C. Dohmen a T. Söding (Hrsg.), *Eine Bibel – zwei Testamente*, Paderborn 1995, 97–114.

¹²⁸ Souborně byly publikovány v R. Rendtorff, *Kanon und Theologie: Vorarbeiten zu einer Theologie des AT*, Neukirchen 1991 a *týž, Der Text in seiner Endgestalt. Schritte auf dem Wege zu einer Theologie des Alten Testaments*, Neukirchen 2001.

a k základním otázkám biblické teologie.¹²⁸ Koncept, jenž v nich teoreticky pojednala a zdůvodnil, pak uskutečnil ve své dvousvazkové publikaci *Teologie Starého zákona: kanonický nástin*.¹²⁹

V návaznosti na tezi svého učitele Gerharda von Rada, že vzhledem k dějinné (dějeppravné) povaze svědectví Starého zákona je nejpřiměřenějším způsobem jeho interpretace „převyprávění“,¹³⁰ a v návaznosti na svou vlastní tezi o hermeneutické funkci struktury kánonu podává Rendtorff svou „teologii“ v až extrémně těsné návaznosti na biblické látky, zvláště na jejich uspořádání v Tenachu. První díl po několika úvodních kapitolkách nabízí „jen“ (teologickým zájmem vedené) „přeřikání“ obsahu látek Starého zákona podle jednotlivých knih – od Genesis až po Druhou Paralipomenon. Druhý díl pak nabízí exkurzy k motivům či tématům, jež jsou pro biblickou teologii důležité; osnova je však i v této „systematičtější“ části dána uspořádáním látek v kánonu; témata jsou řazena podle toho, kde se o nich (poprvé či dominantně) v Tenachu mluví. Tímto neobvyklým řešením se Rendtorff pokusil učinit zadost svérázu „kanonického tvaru“ biblického svědectví. To je nepochybně novátorský počín. Nicméně, celkově se od této dlouho nahlašované a mnoha programovými studii připravované publikace čekalo nepochybně více. Ve vypracování jednotlivých témat autor málokdy přesáhl úroveň jednoduchého, afirmativně vedeného výkladu běžných znalostí; rozhovor s alternativními názory či jinými řešeními pojednávaných problémů je přítomen v podstatě jen mezi řádky, do hlubšího rozboru problémů se autor pouští jen zřídka. Je příznačné, že dílo nemá poznámkový aparát a autor jen ojediněle odkazuje na literaturu či jiné badatele.¹³¹

Celkově je možné říci, že po Childsově pokusu přijít s koncepčně nově pojatou Biblickou teologií je Rendtorffova *Teologie Starého zákona* pokusem obdobným, v některých rysech svého „kanonického pojetí“ jistě i radikálnější. Avšak pro její povahu dosti letmého nástinu ji lze těžko považovat za uspokojivé vypracování programu, který si Rendtorff svými slibnými prolegomenálními studii vytyčil.

¹²⁹ Viz pozn. 112.

¹³⁰ „Die legitimste Form theologischen Redens vom Alten Testament ist ... die Nacherzählung“. G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments I*, München 1962¹, 134n.

¹³¹ V těchto rysech je Rendtorffova práce antipodem dvousvazkové teologie z pera Horsta-Dietricha Preuße (H. D. Preuß, *Theologie des Alten Testaments: Band 1: JHWHs erwählendes und verpflichtendes Handeln*, Stuttgart 1991; týž, *Theologie des Alten Testaments: Band 2: Israels Weg mit JHWH*, Stuttgart 1992); ta sice nevyniká svou koncepcí, zato detailně představuje tradiční témata a problémy starozákonních látek či jejich teologického vyhodnocení, a to včetně exkurzů do dějin bádání a velmi podrobných bibliografických soupisů.

Rainer Albertz

O vskutku mimořádný rozruch se v disciplíně *teologie Starého zákona* postaral Rainer Albertz, když v programové přednášce na mezinárodním kongresu v roce 1993¹³² nežádal nic menšího než zavržení této disciplíny, resp. její nahrazení *dějiny náboženství starověkého Izraele* (*Religionsgeschichte Israels*). Nejednalo se přitom ani o laciné gesto ani o nepoučenou provokaci, nýbrž o vážně míněnou výzvu respektovaného odborníka, jenž k tomuto závěru došel po dlouholetém kritickém spoluutváření oboru. Albertzovými učiteli a pozdějšími kolegy byli mj. Gerhard von Rad a Claus Westermann; autor sám v předchozím roce publikoval své monumentální zpracování dějin Izraele a jeho náboženství.¹³³

Albertz ve své argumentaci vyšel od obecného postulátu, že každý vědní obor – v tomto případě starozákonní biblistika – musí mít disciplínu, v níž dochází k syntéze a celostné interpretaci zkoumané problematiky; tato disciplína pak mj. musí zprostředkovat rozhovor s ostatními vědními obory, aniž by si v takovém dialogu bylo nutné osvojovat technickou řeč či metodologii specializovaných studií. V oboru starozákonním se v poosvěcenské době¹³⁴ o tuto roli vede zápas mezi „*teologií Starého zákona*“ a „*dějiny náboženství starověkého Izraele*“. Asi do dvacátých let 20. století měl v tomto soupeření zřetelně navrch přístup „*dějin Izraele*“; avšak od nástupu generace G. von Rada až do současnosti se má za to, že syntetizující disciplínou, jež má za úkol tlumočit výsledky starozákonní biblistiky ostatním teologickým oborům a dalším vědním disciplínám, má být „*starozákonní teologie*“.¹³⁵

Albertz ovšem shledává, že disciplína „*starozákonní teologie*“ v této roli zcela selhává. Pro její minulost i současný stav platí, že v ní chybí konsensus i o těch nejzákladnějších danostech – o vymezení předmětu, přístupu, metody i základního úkolu disciplíny. Publikované pokusy o vypsání „*teologie Starého zákona*“ jsou velmi divergentní a kromě řady hermeneutic-

¹³² Na kongresu *Society for Biblical Literature* v Münsteru, 28. července 1993; přednáška byla publikována: R. Albertz, „*Religionsgeschichte Israels statt Theologie des Alten Testaments! Plädoyer für eine forschungsgeschichtliche Umorientierung*“, in: I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie* 10, Neukirchen 1995, 3–24.

¹³³ R. Albertz, *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*, Göttingen 1992 (anglicky: týž, *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period*, London 1994).

¹³⁴ Počátky moderní biblistiky se obvykle datují programovou řečí J. Ph. Gablera; viz výše, pozn. 3.

¹³⁵ Srv. např. B. S. Childs, *Biblical Theology of the Old and New Testaments*, Minneapolis 1992, 8: „*It was ... a fatal methodological mistake when the nature of the Bible was described solely in the categories of history of religion...*“

kých a dogmatických předpokladů, na nichž jsou koncepčně založeny a jež jsou očividně subjektivní povahy, vykazují tyto práce často mizivou schopnost komunikovat s alternativními přístupy, byť jen uvnitř vlastní disciplíny. K základním problémům, s nimiž se tato disciplína neustále potýká, patří metodický rozpor mezi uplatňováním historicko-kritických nástrojů analýzy a záměrem vyvodit z nálezu normativní závěry, jež by měly svou platnost pro teologii či církevní praxi (tzv. argument z Písma). U řady autorů také není zcela jasné, jak chápou interpretační kontext – zda pracují s historickým kontextem autora výpovědi, s kontextem redaktora či kanonické komunity nebo s aktuálním kontextem současnosti (nebo s nerozlišenou směsí více rovin). Vědní disciplína, jež je v takovém stavu, nemůže být pověřena úkolem formulovat syntetický obraz, nemůže nabízet tvorbu konsensu v oboru ani nemůže poskytovat platformu pro mezioborový dialog, uzavírá Albertz.

Oproti tomu disciplína *dějin náboženství starověkého Izraele* nabízí mnohem pevnější základnu. Subjektivita badatele je zde pod kontrolou ověřitelných dat a jasně definovaných historických metod (historická analýza, komparace a kontextově vázaná interpretace). Deskriptivní přístup k látkám umožňuje přiměřeně a vyváženě zpracovat celou škálu fenoménů a předložit pestrý obraz celku bez ohledu na apologetické zájmy. Metodologie disciplíny je stejná jako v příbuzných vědních oborech, což umožňuje neproblematický interdisciplinární rozhovor. Navíc, vzhledem k bytostně *dějinné* povaze starozákonního svědectví umožňuje historický přístup věcně vhodnější uchopení řady podstatných rysů „biblické teologie“ – například vnitřního rozhovoru starších a mladších tradic uvnitř kánonu či postupných vrstev přepracování textu, jež kanonická podoba náboženských tradic Izraele vykazuje. Zasazením těchto jevů do jejich dějinného kontextu a vyhodnocením jejich funkce v konkrétních danostech náboženského života starověkého Izraele vzniká mnohem zřetelnější obraz náboženské a teologické „tváře“ svědectví Starého zákona v jeho vnitřní rozmanitosti, než jaký může nabídnout starozákonní teologie.¹³⁶ Jako celek má disciplína dějin náboženství podstatně větší schopnost předkládat syntetický obraz látek Starého

---

¹³⁶ Problém nedostatečné ukotvenosti teologických výpovědí v konkrétním kontextu ukazuje Albertz mj. na kanonicky pojatých teologiích B. S. Childse a R. Rendtorffa, u nichž není jasné, co je vlastně jejich interpretačním kontextem. „*Kanonický kontext*“ je pro ně paušální, nadčasovou konstrukcí, jež znemožňuje sledovat funkci svědecké výpovědi v reálně dějinném zápase. Srv. R. Albertz, „Hat die Theologie des Alten Testaments doch noch eine Chance? Abliessende Stellungnahme in Leuven“, in: I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie* 10, Neukirchen 1995, 177–188, 179nn (zvl. pozn. 5).

zákona (a to včetně jeho teologických aspektů!) než disciplína biblické teologie; má také obecně srozumitelná kritéria pro vedení odborné rozpravy a utváření konsensu. Proto Albertz navrhuje vést nadále syntetickou rozpravu ve starozákonním oboru „pod gescí“ této disciplíny.

Diskusi, již Albertz takto provokativně vyvolal a jež znovu vyjevila hloubku problémů v základních otázkách sebepochopení starozákonní biblistiky, dokumentuje mj. sborník „*Izraelské dějiny náboženství nebo Teologie Starého zákona?*“, v němž jsou publikovány přednášky a diskusní příspěvky z kongresu téže vědecké společnosti následujícího roku v Lovani.¹³⁷ Jakkoli se většina respondentů vyjádřila v tom smyslu, že i nadále počítá se smysluplností disciplíny „teologie Starého zákona“ a dokonce jí nadále přiznává i roli disciplíny syntetizující, současně dala v řadě aspektů a postřehů Albertzovi za pravdu. Celá debata pochopitelně nevyšla v nový konsensus, nicméně pro starozákonní biblistiku nepochybně znamenala důležitý předěl – po Albertzově výstupu již není možné koncipovat teologii Starého zákona jako „před Albertzem“.¹³⁸

Walter Brueggemann

Starozákonní teologie se ovšem v devadesátých letech dočkala nejen nových variací na staré koncepty (Preuß), nepřilíš vydařených pokusů o nové koncepty (Rendtorff) či návrhu na „uzavření podniku“ (Albertz), nýbrž také zásadního díla, jež přišlo se vskutku originální koncepcí, kriticky zpracovalo výše naznačené „postmoderní“ vření v historiografických a literárních disciplínách biblistiky, přijalo podstatné impulsy ze soudobé hermeneutiky a – last but not least – z hlediska metodického i formálního nabídlo nejen stručný nástin, nýbrž solidně vypracované, k odborné rozpravě i dalšímu studiu zvoucí kompendium. Jedná se o *Teologii Starého zákona* z pera Waltera Brueggemanna.¹³⁹

Podobně jako Childsovo, Preußovo či Rendtorffovo *opus magnum* je i toto dílo plodem autorovy celoživotní práce na poli biblické teologie. Stejně

¹³⁷ I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie: Bd. 10: Religionsgeschichte Israel oder Theologie des Alten Testaments?* Neukirchen 1995; sborník příspěvků z *International Meeting of the Society of Biblical Literature* (Lovani 1994). Albertzova závěrečná řeč, v níž reaguje na vznesené otázky a kritiku, je na str. 177–187.

¹³⁸ Srv. J. Barton, „Alttestamentliche Theologie nach Albertz?“, in: I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie* 10, Neukirchen 1995, 25–34. V novozákonním oboru vystoupil s obdobným programem H. Räisänen (*Beyond New Testament Theology*, London 1990).

¹³⁹ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis 1997 (celkem 777 stran).

jako oni i Brueggemann v předchozích letech publikoval pilotní články a dílčí studie, v nichž formuloval svůj přístup a ověřoval nosnost základních součástí své koncepce.¹⁴⁰

Vůči změnám, jež přinesla epistemologie „postmoderny“, se Brueggemann staví otevřeně – přijímá, ba vítá je jako osvobození od „hegemonie“ dosavadních ontologicky kotvených teologických přístupů. Jestliže nyní starozákonní biblistika vstupuje do mnoha rozmanitých interpretačních kontextů, je to dobře; a jestliže pak v tomto otevřeném prostoru spolu musí soupeřit řada různých přístupů, metod a tedy i interpretací a „významů“, není to jen nutné zlo způsobené vykloubením současnosti, nýbrž je to věcně oprávněné a je to třeba z vnitřních pozic biblické teologie přivítat. – Tento stav totiž odpovídá povaze svědectví Starého zákona samého!

Úkol biblické teologie Brueggemann za této situace nevidí ani tak v uchopení a popisu věcného – například tématicky určeného – „středu Písma“, jako spíše v zachycení onoho dynamického dění, v němž se uskutečňuje „svědectví Písma“; to se přece samo v kánonu prezentuje jako široký, strukturovaný dialog svědků s jejich všelijak svébytnými motivy, důrazy, způsoby a zájmy. Svůj přístup Brueggemann metodicky opírá o tzv. rétorickou kritiku (*rhetorical criticism*),¹⁴¹ silně ovšem uplatňuje i hlediska sociálně-kritické a ideologicko-kritické analýzy a dovolává se podnětů z hermeneutiky, zejména Paula Ricoeura.¹⁴² Východiskem je mu rozpoznání, že interpretace Bible je jak záležitostí rozpoznání či znalosti (*knowledge*), tak uplatněním moci (*power*). Žádná interpretace nikdy není neutrální, bez vazby na určité pozice a zájmy; rozpoznat tyto vazby a podrobit je otevřené kritice musí být nedílnou součástí interpretačního diskurzu.

Na tomto základě Brueggemann přichází s návrhem vykreslit obraz biblického svědectví pomocí metafory *soudní pře*, v níž se celková představa o „kauze“ utváří pouze z vydaných *svědectví*.¹⁴³ „Věc“ sama (zde otázka po Bohu, resp. Bůh sám jako předmět „mluvení o Bohu“ [*theo-logein*]) je takto vedenému pojednání nedostupná; její obraz však povstává ze souhry

¹⁴⁰ Jedná se o desítky článků a studií; výbor publikován ve sborníku W. Brueggemann, *Old Testament Theology: Essays on Structure, Theme, and Text*, Minneapolis 1992.

¹⁴¹ Je jedním z řady vynikajících žáků Jamese Muilenburga; programovým textem přístupu je: J. Muilenburg, „Form Criticism and Beyond“, in: *JBL* 88 (1969), 1–18; srv. dále jubilejní sborník J. J. Jackson a M. Kessler, *Rhetorical Criticism Essays in Honor of James Muilenburg*, Pittsburgh 1974.

¹⁴² Zejména P. Ricoeur, *The Conflict of Interpretations: Essays in Hermeneutics*, Evanston 1974; též, *Essays on Biblical Interpretation*, Philadelphia 1980; též, *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action, and Interpretation*, Cambridge 1981.

¹⁴³ Srv. podtitul práce *Teologie Starého zákona: Svědectví, spor, obhajoba*.

či zápasu svědectví. Svědkové různých stran (svědkové obhajoby i obžaloby), svědkové s různým vztahem k pojednávané věci, různých způsobů výpovědi i různých osobních příběhů zde předkládají své *pojetí* toho, co se stalo, tj. svou verzi toho, co je pravdivé. Tomu je třeba „na soudu“ porozumět a vytvořit si smysluplnou celkovou představu, protože nic více v rukou nemáme. Tam, kde je svědectví přijato, ovšem spoluvytváří realitu.¹⁴⁴

Svědectví Izraele, jak je představuje kánon starozákonních textů, umožňuje tento přístup popsat velmi diferencovaně a nevede nutně k harmonizaci či eliminaci disonantních hlasů, ke kterým obvykle vedou přístupy systematicko-teologické. Brueggemann ve své knize postupuje jak podle věcných zřetelů (jádro pozitivních výpovědí, protihlasy, nevyžádaná a mimoděčná svědectví či indicie aj.), tak pracuje i s rozlišováním svědectví podle žánru či modu výpovědi (vyprávění, argumentace, apologie, doxologie atd.; výpovědi slovesné, adjektivní či nominální). Úhrnem tak vzniká neobyčejně bohatý a přitom zřetelně strukturovaný obraz starozákonního „mluvení o Bohu“.

Z kritického odstupu lze říci, že Brueggemannovo pojetí je nesporně novátorské, invenční, soustavně promyšlené a elegantně vypracované. Zajisté se mu podařilo vykročit z dosavadních paradigmat bud' historického nebo naukového pojetí starozákonní teologie. Základ jeho pojetí koření v rétorickém přístupu k textu jako *svědecké výpovědi*. Z toho plyne, že jej nezajímá událost, postava či dění „za textem“, nýbrž výhradně text jako výraz *svědectví*.¹⁴⁵ Tím si ovšem Brueggemann zcela uvolňuje ruce od řešení otázky po realitě daností, jež jsou tímto svědectvím dosvědčovány; vše pojednává pouze v rovině výpovědi (svědectví), jakýkoli rekurz k historické rovině (kromě kritických průhledů do aktuálního interpretačního kontextu, tj. do naší současnosti) je metodicky vyloučen. Důslednost, s níž Brueggemann svůj přístup uplatňuje, je obdivuhodná; stejně tak je až fascinující jeho vlastní rétorický výkon, jeho (místy až na hranici samoučelu vypjatá) formulační invence. Nicméně si nelze neklást otázku, zda autor na své cestě

¹⁴⁴ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis 1997, 121: „Máme-li popsat tento proces teologicky, resp. podle starozákonní praxe, můžeme říci, že svědectví se stává zjevením. Jinak řečeno: svědectví, jež Izrael o povaze Boha vydává, přijímá eklesiaální komunita, jež stojí za [biblickým] textem, jako spolehlivé odhalení pravé povahy Boha.“

¹⁴⁵ I v základní teologické otázce, tj. otázce po Bohu Brueggemann zcela „dekonstruuje“ ontologický rozměr a soustředí celé řešení do otázky věrohodnosti svědecké výpovědi: „Our purpose in examining this strange transposition from testimony to revelation, from utterance to reality, is to indicate that for Old Testament faith, the utterance is everything. The utterance leads to the reality, the reality of God that relies on the reliability of the utterance.“ *Op. cit.* 122.

za alternativami historicko-kritické metody neztratil z mysli, že starozákonní svědectví vyniká právě *dějinností* a vazbou na konkrétní historické kontexty.¹⁴⁶ Stejně tak se lze nad uplatněním základního nástroje – rétorické kritiky – ptát, zda autor sám svou „rétorikou“ neupadá „pastí“ kritiky, již uplatňuje vůči jiným interpretům.¹⁴⁷

Vzhledem k tomu, že Brueggemann bývá – zajisté oprávněně!¹⁴⁸ – řazen k protagonistům „postmoderních“ důrazů v biblistice a teologii, sluší se neshledat jeho důraz na *limitující funkci* takto založené hermeneutiky, kterou lze čelit nekonečné mnohosti možných interpretací, jak ji například hájí David J. A. Clines.¹⁴⁹ Výklad textu je jako *svědectví* z principu věci neustálým procesem vyjednávání, dohadování a oprav dosavadního nálezu; žádná interpretace si proto nemůže činit nárok na to, že je „pravá“ či „definitivní“ – naopak, každé svědectví má povahu provizorního výroku, za něž ovšem svědek vždy nese plnou odpovědnost. Proto musí být každá „komunita“, jež sdílí určitý interpretační kontext a vytváří si dílčí konsensus, vždy otevřena kritickému rozhovoru s ostatními „komunitami“; na tom se rozhoduje, zda otevřenost k pluralitě nesklouzne k sektářství. Tuto hermeneutickou zásadu, jež neumožňuje autorizovat *jakýkoli* výklad, přitom Brueggemann spojuje s funkcí kánonu. S odkazem na Albertze charakterizuje kánon jako výměr kompromisní shody, v níž žádná ze stran, jež se na utváření „biblické normy“ historicky podílela, není zcela potlačena a žádná také nemá zcela navrch. Kánon je tak prostorem svědectví, v němž se utváří diskurz víry Izraele; biblické „mluvení o Bohu“ tak má kánonem dáno regulativní „kritérium shody“, jež brání bezmezné mnohosti výkladů.¹⁵⁰

¹⁴⁶ V jednotlivostech tento zřetel Brueggemann samozřejmě uplatňuje, např. při interpretaci prorockých výroků.

¹⁴⁷ Srv. J. Barr, *The Concept of Biblical Theology. An Old Testament Perspective*, Minneapolis 1999, 546nn; také Filip Čapek, „The Double Rhetoric of Brueggemann's Theology: Hegemony as a Rhetorical Construct“, in: *Biblische Notizen* 110 (2001), 55–65.

¹⁴⁸ Srv. např. W. Brueggemann, *Texts under Negotiation: The Bible and Postmodern Imagination*, Minneapolis 1993; též, „Biblical Theology Appropriately Postmodern“, in: *Biblical Theology Bulletin* 27/1 (1997); též, *Deep Memory Exuberant Hope: Contested Truth in a Post-Christian World 2000*; viz též kapitolu jeho teologie „Interpretace v pluralitním kontextu – konec establishmentu: od hegemonie k pluralitě v interpretaci“ (707–720).

¹⁴⁹ Každý vykladač je odpovědný pouze své „interpretační komunitě“ a není povinen zodpovídat se jakékoli instanci mimo tyto své adresáty. Viz D. J. A. Clines, *Interested Parties: The Ideology of Writers and Readers of the Hebrew Bible* (JSOTS 205), Sheffield 1995 a sborník dříve publikovaných článků též, *On the Way to the Postmodern I-II* (JSOTS 292), Sheffield 1998.

¹⁵⁰ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis 1997, 63 (pozn. 7).

Erhard S. Gerstenberger

V prostředí německé starozákonní biblistiky nedávno předložil „pluralisticky“ pojatou teologii Starého zákona Erhard S. Gerstenberger – *Teologie [plurál!] ve Starém zákoně: Pluralita a synkretismus starozákonní víry v Boha*.¹⁵¹ Jeho přístup je ale ve srovnání s Brueggemannem určen více perspektivou dějin náboženství starověkého Izraele. Společensko-kritické a ideologicko-kritické zřetele jsou ovšem i u něj silné a obdobně zaměřené; souvisejí mj. s jeho dlouhodobým působením v Latinské Americe.¹⁵² Autor v této práci vynikajícím způsobem popisuje modifikaci obrazu víry starověkého Izraele jako monoteistického náboženství, k níž v posledním období došlo,¹⁵³ a interpretuje jejich teologické důsledky. V řadě důrazů je autor blízký R. Albertzovi.

Celkové hodnocení debaty o starozákonní teologii

Za obšírnější představení by nepochybně stála i řada témat, jež během devadesátých let stála v popředí odborného diskurzu. Rozměr tohoto článku však neumožňuje pustit se do nich s alespoň minimální soustavností. Částečný obraz o důležitosti některých otázek lze získat například z témat výročních sborníků pro biblickou teologii, jež začaly vycházet právě na prahu devadesátých let a záhy se staly jednou z předních publikačních platform oboru.¹⁵⁴

V pojednávané době vyšlo také několik publikací, v nichž jejich autoři nabídli svůj hodnotící retrospektivní pohled na dosavadní cestu disciplíny.¹⁵⁵ Alespoň tři z nich zasluhují výslovnou zmínku.

¹⁵¹ E. S. Gerstenberger, *Theologien im Alten Testament: Pluralität und Synkretismus alttestamentlichen Gottesglaubens*, Stuttgart 2001.

¹⁵² Srv. E. S. Gerstenberger, „Der befreiende Gott: zum Standort lateinamerikanischer Theologie“, in: H. T. S. Sun (e. a.), *Problems in Biblical Theology*, Grand Rapids 1997, 145–166; E. S. Gerstenberger a U. Schoenborn, *Hermeneutik, sozialgeschichtlich: Kontextualität in den Bibelwissenschaften aus der Sicht (latein)amerikanischer und europäischer Exegetinnen und Exegeten*, Münster 1999.

¹⁵³ Studium fenoménu „monoteismu“ tvořilo v uplynulém období jedno z ohnisek, z nichž vycházely impulzy k proměně celkového obrazu disciplíny. Srv. např. O. Keel (Hrsg.), *Monothéismus im Alten Testament und seiner Umwelt* (Biblische Beiträge 14), Fribourg 1980; O. Keel a C. Uehlinger, *Göttinnen, Götter und Gottessymbole. Neue Erkenntnisse zur Religionsgeschichte Kanaans und Israels aufgrund bislang unerschlossener ikonographischer Quellen* (Quaestiones Disputatae 134), Freiburg 1992; T. N. D. Mettinger, *No Graven Image? Israelite Aniconism in Its Ancient Near Eastern Context*, Stockholm 1995; týž, „YHWH, El and Baal and the Distinctiveness of Israelite Faith“, in: E. Blum, C. Macholz a E. W. Stegmann (Hrsg.), *Die Hebräische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte: Festschrift für Rolf Rendtorff zum 65. Geburtstag*, Neukirchen 1990, 393–417; K. A. Deurloo a B. J. H. Diebner, *YHWH – KYRIOS – ANTITHEISM or The Power of the Word: Festschrift für Rochus Zuur-*

James Barr shrnul výtěžek svého celoživotního kritického obhlížení oboru do rozsáhlé publikace *Koncept biblické teologie: Starozákonní perspektiva*.¹⁵⁶ V ní poměrně přehledně člení všechny moderní pokusy o vypsání starozákonní teologie na pět základních typů, jež pak postupně z několika úhlů analyzuje a hodnotí. K tomu přiřazuje systematickou rozpravu základních problémů, jichž se biblická teologie dotýká, a přitom kriticky glosuje nejvýznamnější autory a jejich publikace. Na rozsáhlé ploše místy značně podrobného výkladu se takto Barr s nadhledem zkušeného recenzenta – a s osobitými kritickými šlehy v jednotlivostech a invenčními poukazy na souvislosti – vyjadřuje téměř ke všem podstatnějším otázkám či důležitějším publikacím v oboru za posledních bezmála sto let.

V ediční řadě *Prameny pro biblické a teologické studium* vyšla jako úvodní svazek obsáhlá čítanka dokumentující dění ve starozákonní teologii od třicátých let – *Rozkvět starozákonní teologie*.¹⁵⁷ Je vybavena přehlednými redakčními úvody k jednotlivým etapám biblicko-teologické rozpravy i k jednotlivým autorům, z jejichž děl jsou uvedeny ukázky.¹⁵⁸ Volbu autorů i úryvků z jejich děl je možné považovat za velmi zdařilou, ediční výbava publikace je vynikající.

Své pověsti osvědčeného průvodce dějinami biblistiky nezůstal ani v devadesátých letech nic dlužen Henning Graf Reventlow. Kromě rozsáhlého encyklopedického článku, v němž přehledně představil dějinný průběh, hlavní

mond anlässlich seiner Emeritierung 26. 1. 96 (DBAT, Beihefte 14), Heidelberg 1996; J. Heller, „Sjema' als fundament van monotheïsme?“, in: *Amsterdamse cahiers voor exegese en bijbelse theologie* 10 (1989), 37–44.

¹⁵⁴ I. Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch für biblische Theologie: Bd. 1 Einheit und Vielfalt biblischer Theologie*, Neukirchen 1987nn.

¹⁵⁵ Např. G. F. Hasel, *Old Testament Theology: Basic Issues in the Current Debate*, Grand Rapids, Michigan 1991⁴; H. W. Seidel, *Die Erforschung des Alten Testaments in der katholischen Theologie seit der Jahrhundertwende* (BBB 86), Frankfurt a.M. 1993; H. Naber, *Die Bedeutung des Alten Testaments für die christliche Theologie: Positionen deutschsprachiger katholischer Alttestamentler des 20. Jahrhunderts*, Münster 1998; D. W. Baker a B. T. Arnold, *The Face of Old Testament Studies: A Survey of Contemporary Approaches*, Grand Rapids 1999; E. W. Nicholson, *The Pentateuch in the Twentieth Century: The Legacy of Julius Wellhausen*, Oxford 1998; W. Zwickel, „Religionsgeschichte Israels. Einführung in den gegenwärtigen Forschungsstand in den deutschsprachigen Ländern“, in: B. Janowski a M. Köckert (Hrsg.), *Religionsgeschichte Israels. Formale und materiale Aspekte*, Gütersloh 1999, 9–56.

¹⁵⁶ J. Barr, *The Concept of Biblical Theology. An Old Testament Perspective*, Minneapolis 1999 (715 stran!).

¹⁵⁷ B. C. Ollenburger, E. A. Martens a G. F. Hasel (eds.), *The Flowering of Old Testament Theology: A Reader in Twentieth-Century Old Testament Theology* (Sources for Biblical and Theological Study 1), Winona Lake 1992.

¹⁵⁸ Celkem 20 kapitol, úhrnem 547 stran včetně bibliografie a rejstříků.

otázky a současné trendy biblické teologie,¹⁵⁹ doplnil svá dříve vydaná přehledová kompendia k dějinám oboru¹⁶⁰ podrobnou studií o dění v dalším desetiletí.¹⁶¹ Nadto vydal čtyři obsáhlé svazky k dějinám výkladu biblických látek od antiky až po 20. století.¹⁶² Pro zájemce o dějiny biblistiky tak vytvořil soubor publikací trvalé hodnoty, v nichž lze najít jak přehledné informace s podrobnými odkazy k další bibliografii, tak texty přesahující běžný rámec biblistiky, například směrem k dějinám umění.

ZÁVĚR

Máme-li s odstupem pohlédnout na *celkovou proměnu* starozákonní biblistiky, k níž došlo od konce osmdesátých let, je nutno nejprve tuto proměnu vůbec rozpoznat a přiznat. Pro někoho, kdo byl pevně zakořeněn v relativním konsensu „pracovních hypotéz“ předchozí éry, to nemusí být nijak jednoduché.¹⁶³

Máme-li tuto proměnu *charakterizovat*, je možné ji označit za dynamicky probíhající celkovou *restrukturalizaci*. Do rozpravy zajisté vstoupily některé nové informace a nové otázky; mnohem hlubší vliv na dynamiku současného dění však měla změna postoje k poznatkům i interpretacím, jež byly dosud považovány za „zajištěné“, a proměna přístupu na širším poli utváření „poznání“, zejména v problematice epistemologické a hermeneutické. K „restrukturalizaci“ obor také nutně vedlo výrazné rozšíření perspektiv a pluralita kontextů, v nichž se látky analyzují, vyhodnocují a interpretují. Ovšem, charakterizovat proměnu scény jako „restrukturalizaci“ také znamená, že řada prvků, poznatků, metod i vyhodnocených konstruk-

¹⁵⁹ Např. H. G. Reventlow, „History of Biblical Theology“, in: D. N. Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary* VI, New York 1992, 483–505.

¹⁶⁰ H. G. Reventlow, *Hauptprobleme der alttestamentlichen Theologie im 20. Jahrhundert*, Darmstadt 1982 a též, *Hauptprobleme der biblischen Theologie im 20. Jahrhundert*, Darmstadt 1983; anglicky: *Problems of Old Testament Theology in the Twentieth Century*, London 1985 a *Problems of Biblical Theology in the Twentieth Century*, London 1986.

¹⁶¹ H. G. Reventlow, „Theologie und Hermeneutik des Alten Testaments“, in: *Theologische Rundschau* 61 (1996), 48–102; 123–176.

¹⁶² H. G. Reventlow, *Vom Alten Testament bis Origenes* (Epochen der Bibelauslegung 1), München 1990; *Von der Spätantike bis zum Ausgang des Mittelalters* (Epochen der Bibelauslegung 2), München 1994; *Renaissance, Reformation, Humanismus* (Epochen der Bibelauslegung 3), München 1996; *Von der Aufklärung bis zum 20. Jahrhundert* (Epochen der Bibelauslegung 4), München 2001.

¹⁶³ Viz např. osobně upřímné hodnocení Rolfa Rendtorffa v článku „The Paradigm is Changing: Hopes – and Fears“, in: *Biblical Interpretation* 1/1 (1993), 34–53. Podobně R. Albertz ve své výše zmíněné přednášce (viz pozn. 132).

tů či jednotlivých hypotéz zůstává nadále ve hře a vytváří tak linie kontinuity; jsou však obvykle řazeny do nových souvislostí a nabývají tak nových funkcí a významů (např. „klasická“ otázka po datování látek či problematika „kánonu“).

Máme-li tuto dynamickou scénu a její trendy *hodnotit*, nemůže to být – z povahy věci samé! – nijak „definitivní“. Navíc, k řadě rysů by bylo na místě vyjádřit se nejprve jednotlivě a konkrétně. V celkovém přehledu mám za to, že není třeba se lekat „dekonstrukčních“ prvků současného dění, jakoby se tím dělo něco *teologicky* nepatřičného. Při bližším pohledu je patrné, že se v řadě případů naopak jedná o kácení „falešných model“, na nichž sice stály jistoty včerejška, ale jejich předpoklady se dnes jeví jako „nohy hliněné“. Je-li tomu tak, je na místě očistný proces přivítat a přijmout výzvu nově otevřených otázek.

Současný stav starozákonního oboru tedy při vší nepřehlednosti nevyžaduje, že by byl v rozvalinách a badatelé jej pro nedostatek smysluplné práce museli opouštět – právě naopak. Metaforicky lze říci, že současné dění připomíná „rekonstrukci“ rozsáhlé stavby „za provozu“ – rekonstrukci, při níž práce zasahují i řadu nosných prvků, stavebníci se přitom v průběhu stavby neustále dohadují nejen o detaily, ale i o samy zásady konstrukce – dokonce, aniž by se vůbec shodovali na celkových liniích projektu. Tento pří-
měr ovšem podstatně kulhá: dění v žádném vědním oboru, tedy ani v biblistice, není výstavbou, jíž dává smysl šťastné ukončení projektu, nýbrž neustále otevřeným hledáním přiměřené interpretace jevů, jimiž se obor zabývá. Dějiny biblistiky proto nespějí k předem danému cíli, nýbrž mohou jen zaznamenat poctivé či pošetilé badatelské úsilí v dané chvíli, v daném kontextu. Úkolem těchto odstavců bylo vydat počet z práce biblistů na starozákonním poli v osledních desetiletích a nabídnout tak čtenáři jistou orientaci v tomto nepřehledném, ale nepochybně dobrodružném teologickém rozhovoru.